

MEMORIILE UNUI PREOT BĂTRÂN
NICOLAE BRÎNZEU

Carte finanțată din fondurile Ministerului Educației și Cercetării
prin Grant CNCISIS tip A, cod 545 - "Practici memoriale în
context intercultural. Studiu de caz: Banatul"

Acest volum apare sub egida
Centrului Interdisciplinar de Studii Regionale din Universitatea
de Vest din Timișoara

Tehnoredactare:

Dana Percec, Maria Chiș,
Otilia Geantă, Adrian Onica

© Pia Brînzeu & Editura Marineasa
ISBN 978-973-749-510-5

NICOLAE BRÎNZEU

MEMORIILE UNUI PREOT BĂTRÂN

Ediție, prefață și note de Pia Brînzeu

Editura Marineasa
Timișoara, 2008

UN PREOT BĂTRÂN: NICOLAE BRÎNZEU

Am în fața ochilor silueta slabă, nu foarte înaltă, a bunicului meu, cu părul și barba albe, cu vocea calmă și privirea dreaptă a omului care cunoaște valoarea idealurilor sale și nu acceptă să se lasă înfrânt de dușmăniile istoriei. Stă în picioare la un pupitru asemănător celor pe care le aveau scriitorii englezi ai secolului al XVIII-lea și, așa cum o făcea mai tot timpul, scrie cu tocul și penița. Copilă fiind, nu știam pe atunci că își redacta memoriile și regretam că era așa de absorbit de activitatea lui încât nu avea timp să se joace prea des cu mine. Nu aflasem nici că era proaspăt întors din perioada grea de detenție prin care tocmai trecuse. Auzeam doar șoptele de avertizare ale celor mari despre noul chiriaș introdus cu forța în fosta sufragerie pentru a informa asupra a tot ce se întâmpla în casă, căci bunicul, fiind mereu activ în încercările sale de a salva Biserica Greco-Catolică după interzicerea ei în 1948, era ținut sub observația Securității. Din cauza chiriașului, mobila din sufragerie era depozitată în holul ce ducea spre bucătărie, acoperită de o perdea care făcea ca holul, redus la jumătate, să fie întunecat și, prin urmare, înfricoșător pentru mine. N-am avut niciodată curajul să trec dincolo de perdea și, ori de câte ori mă gândesc la vacanțele petrecute la Lugoj, o dau la o parte pentru a mă strecura în partea necunoscută a casei și a vieții bunicului meu. Fac același lucru acum, simbolic, și cu amintirile sale. Predate spre păstrare mătușii Domnica cât timp bunicul a fost arestat, recuperate ulterior de unchiul Iulian și aduse tatălui meu la Timișoara, când, după moartea bunicului, unchiul a renunțat la gospodăria de la Lugoj, ele au ajuns în cele din urmă în grija mea. Neconfiscate, din fericire, *Memoriile unui preot bătrân* sunt oferite acum cititorilor ca o invitație atât de a cunoaște detaliile legate de viața lui Nicolae Brînzeu, dedicată menținerii și dezvoltării Bisericii Greco-Catolice în perioadele grele de după unirea Transilvaniei cu România, cât și de a descoperi istoria agitată și dramatică a unui colț interesant de Europă.

Cine a fost, totuși, Nicolae Brînzeu? Născut la 17 august 1883 în Vulcan, județul Hunedoara, a urmat școala primară la Hațeg, liceul maghiar „Kun” la Orăștie, Universitatea de la Budapesta, unde a studiat teologia, și cea de la Viena, unde și-a luat doctoratul în 1908. A revenit pe valea Jiului ca preot capelan în Petroșani, pentru a fi mutat ca preot paroh în Vulcan între 1910-1917 și ca protopop în Comloșu Mare între 1917-1920. În 1920, a ajuns la Lugoj, unde a funcționat ca redactor la ziarul „Drapelul” și ca protopop consistorial, devenind apoi canonic consilier eparhial al Episcopiei în 1921 și funcționând ca arhiepiscopier-prepozit capitular din 1937 până în 1947, anul pensionării sale. A fost direct implicat în lupta pentru Unire, organizând Adunarea Națională din 7 noiembrie 1918 la Comloș și participând ca delegat titular la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Ca teolog a publicat o serie de lucrări de specialitate (printre care *Culte în România*, 1925; *Maslul, căsătoria, Sfânta Scriptură și tradițiunea*, 1925; *Păstorul și turma. Hodegetica*, 1930, *Semănătorul. Catehetica*, 1936 și *Semănătorul II. Omiletica modernă*, 1944), iar ca jurnalist a colaborat la marile reviste ale timpului și a editat *Cuvântul adevărului* (mănăstirile Prislop 1913-1916 și Bixad 1927-1930), *Calea vieții* (Vulcan 1916 și Comloșu Mare 1917-1920), *Drapelul* (Lugoj 1919-20), *Albina* (București 1921-22), *Sionul românesc* (Lugoj 1920-27) și *Păstorul sufletesc* (Lugoj 1929-31) (Anexa II A). A publicat unele încercări literare, precum și traduceri, datorate, desigur, și faptului că era un bun cunoscător al limbilor maghiară, germană, franceză, latină și greacă.

A fost arestat în 28 octombrie 1948 împreună cu ceilalți preoți greco-catolici, a stat internat în lagărele de la mănăstirile Neamț și Căldărușani până în mai 1950, când a fost mutat la închisoarea de la Sighet, iar între anii 1952-1954 a stat la Călărași și Orăștie cu domiciliu forțat. A murit la Lugoj în 30 decembrie 1962, memoria lui perpetuându-se în mai multe lucrările de memorialistică, istorie și literatură (Anexa II B).

Memoriile de față au fost redactate după reîntoarcerea lui Nicolae Brînzeu din detenție. Lipsindu-i hârtia, scria pe dosul unor chitanțe, ordonanțări de plată și felurite acte, interesante și ele prin vechimea lor, astăzi, de aproape un secol, ca de altfel și scrisorile, documentele sau articolele din ziare, atașate memoriilor. terminate în 1960, cu doi ani înainte ca autorul lor să se săvârșească din viață, memoriile se referă la perioada de dinainte de 1932, anul când a început să țină un jurnal cu notații aproape zilnice. Între 1932 și momentul arestării sale din 1948, bunicul a notat toate evenimentele mai importante la care a participat și care ar merita, de bună seamă, să fie și ele cunoscute. După reîntoarcerea sa în 1954, jurnalul s-a redus la simple notații despre vreme și mici activități gospodărești, bunicul temându-se să mai încredințeze hârtiei ceva ce l-ar putea costa din nou libertatea. Era deja un om obosit, doborât de potrivniciile istoriei. Și, totuși, încerca să mai lupte pe ascuns pentru readucerea Bisericii Greco-Catolice în legalitate, scriind scrisori episcopilor și complotând la colț de stradă cu „prieteni”, care, așa cum arată dosarul său de la CNSAS, se grăbeau să informeze imediat Securitatea. Lupta cu morile de vânt ale prezentului comunist nu l-a oprit însă de la a se întoarce spre trecut și de a recupera detalii din copilăria și tinerețea sa, devenite între timp istorie și, astfel, în pericol de a fi uitate dacă nu erau consemnate în scris. Desigur, bunicul nu avea nicio speranță de a-și vedea vreodată manuscrisul publicat.

Astăzi, citindu-l, aflăm cu surpriză detalii neașteptate despre viața românilor de pe valea Jiului, despre eforturile depuse atât de elevii români de la liceul maghiar din Orăștie, cât și de studenții români de la universitățile din Budapesta și Viena de a nu întinde „coarda naționalismului șovin, deci fals, și a creștinismul exclusivist, deci păgân” (pag. 111) sau despre activitatea societății literare „Salba” a teologilor români din Budapesta, al cărui președinte a fost între 1906-1907. Îi cunoaștem pe colegii săi de școală – politicienii Petru Groza și Otto Roth, cântărețul Nicolae Bretan sau Virgil Musta, viitorul

protopop de la Oravița etc. – și pe cei de facultate, între care Ion Agârbiceanu și mulți dintre conducătorii de mai târziu ai Bisericii Unite. Pentru o scurtă perioadă de timp, înainte de a trece ca student la Berlin, Octavian Goga a studiat și el la Budapesta, un bun prilej pentru Nicolae Brânzeu de a-l cunoaște și de a se înscrie ulterior în rândurile partidului său.

Tot din aceste memorii mai aflăm despre relațiile încordate dintre diferitele culte creștine din Ardeal și despre lipsa unui spirit cu adevărat ecumenic, lipsă care obliga mereu clerul greco-catolic să lupte pentru afirmare cu cel ortodox, pe de o parte, și cu cel calvin, pe de altă parte. De asemenea, ne tulbură eforturile mari ale lui Nicolae Brânzeu (care, printre altele, descrie și conflictul avut cu Vasile Goldiș, atunci când acesta a oprit tipărirea revistei *Calea Vieții* la tipografia „Concordia” de la Arad), ca și cele ale altor clerici uniți de a scoate reviste religioase și gazete pentru românii trăitori între granițele imperiului austro-ungar. Autorul nu ne lasă să uităm nici greutatea primului război mondial, emoțiile cu care se aștepta momentul unirii cu România – „de dorul căreia ne-au murit moșii și părinții” (p. 238) –, puțin cunoscuta autonomie a Banatului, declarată de către Otto Roth la Timișoara în 31 octombrie 1918, sau eforturile cu care se călătorea în acea vreme (drumul între Cluj și București dura treizeci de ore sau cel de la Vulcan la Orăștie o noapte întreagă). Iar vocabularul folosit de Nicolae Brânzeu, din care am păstrat relicve sugestive pentru acele timpuri precum „a propune” pentru „a preda”, „muzee” pentru „săli de clasă”, „mai sus” și „mai jos” pentru clasele mai mari sau mai mici din școală, dă și el un iz arhaic memoriilor de față.

Pășanii nostime și evenimente trăite personal – cum se copia, de pildă, la bacalaureat în anii de la începutul secolului al XX-lea, cum putea un elev câștiga bani cu premiile la învățătură sau cu cele literare, învățând toată noaptea, dar urmând și cursurile școlii de dans ziua, cum își alegea un tînăr preot mireasa înainte de hirotonire, cum vorbeau latina studenții

între ei sau cu profesorii la cursuri–, toate sunt dovezi că efortul lui Nicolae Brînzeu de a comenta, interpreta și explica istoria religioasă și politică a Banatului din propriul său punct de vedere se împletește cu plăcerea de a reconstitui istoria mărunță a vieții sale și a evenimentelor, uneori cu totul neînsemnate, la care a fost părtaș. O face cu tonul obiectiv și detașat al realismului circumstanțial specific jurnaliștilor, dar într-o încercare onestă de a stabili un liant între istoria mare, a colectivității din care a făcut parte, și microistoria vieții sale personale. Această încercare – la care am făcut doar mici corecturi stilistice de dragul topicii moderne și al consecvenței textului – era înnobilită și prin dorința de a îmbărbăta inimile celor care simțeau că istoria ostilă le spulberă încrederea în așezarea armonioasă a lumii. În plus, interesul oricui, chiar și cel al unui om obișnuit, pentru evenimentele trăite personal provoacă întotdeauna o circulație a ideilor și se opune numeroșilor monștri înspăimântători de care este populată lumea. Printre ei, foamea, mizeria, exploatarea, fanatismul și totalitarismul par să nu dispară niciodată. De aceea, publicarea memoriilor lui Nicolae Brînzeu este bine-venită chiar și pentru cititorii unui nou mileniu. Ea reprezintă un act de necesară dreptate atât față de autorul lor, cât și față de toate celelalte victime ale regimului comunist, ucise sau doar îngenuncheate prin teroare. Să ne plecăm, prin urmare, frunțile cu smerenie și să citim atenți paginile ce urmează pentru a ne însuși lecția de istorie oferită cu generozitate de acest preot bătrân, trecut demult cu trupul în lumea celor drepți, dar rămas viu prin spiritul slovelor sale.

Pia Brînzeu

I
LUMEA COPILĂRIEI

FAMILIA

În toamna anului 1897, în vacanța de culesul viilor – pe vremea aceea cursurile începeau exact la 4 septembrie și pe la 8-10 octombrie se dădea o vacanță de opt-zece zile sub titlul „culesul viilor” – am mers cu fratele Petru¹ cu care mă înfrățisem la școală – să-i văd rudele de la Băcia și Petreni, unde el petrecea de regulă vacanțele. După trei zile urma să merg la Hațeg, iar de acolo acasă. Petru s-a hotărât să mă însoțească, pentru a vedea Țara Hațegului.

Plecați cu trenul de la Băcia, am coborât la halta Bretea și am luat-o pe șosea, mai având vreo cinci kilometri până în oraș. Când ne apropiam de pădurea care se găsește pe versantul dinspre Valea Streiului a dealului ce desparte această regiune de Țara Hațegului, iată se ivește în calea noastră o caravană de țigani, care părea că ne amenință cu bătaia. Îngroziți, am luat-o la fugă și am scăpat în desișul pădurii, sub protecția căreia am putut ocoli caravana și, ajungând în spatele ei, am continuat drumul pe șosea. Încă tremurând tot de spaimă, ajungem după câțiva pași pe culmea dealului, unde drumul cotește printre vii și, cu o înclinare lină, intră în oraș.

Ce panoramă superbă se vedea în fața noastră! Bazinul acela minunat, căruia nu-i prea găsești asemănare (poate doar în Țara Almăjului la Bozovici ori în Țara Oașului la Bixad), era ca o veselă grădină cu diametrul de vreo 20 de kilometri, înconjurată de munți: la Miazăzi era complexul falnic al Retezatului, la nord-vest munții Poiana-Ruscăi, la est o ieșire a Râului Mare în Valea Streiului, în dreapta căruia se întind Munții Sebeșului; iar

---

¹ Este vorba despre Dr. Petru Groza (1884-1958), ministru al Naționalităților Conlocuitoare în guvernul lui Averescu (1920-1921 și 1926-1927), prim-ministru al României în guvernul comunist (1947-1952) și președintele Marii Adunări Naționale (1952-1958). Despre activitatea lui vezi și II. În lumea ideilor, 3. *Doi colegi intrați în istorie*. (nota mea, P.B.)

acolo în fund, la vest, Porțile de Fier ardelenne, în fața cărora își așezaseră dacii Sarmizegetusa, devenită mai târziu Ulpia Traiana.

Stăm și admirăm panorama, ca vrăjiți.

- Ce frumos, spune Petru.
- Stai, să le vezi mai de aproape, zic eu.
- Tu de unde le cunoști așa de bine? întrebă el.
- Păi, n-am făcut eu doi ani școala primară la Hațeg?
- Dar tu nu ești de aici, ești „momârlan” de pe Valea Jiului. Pe unde-i Valea Jiului? întrebă el.

- Privește spre Streiu în sus și spre munții ce se întind la stânga lui. Dincolo de munți e Jiul. Și ca să știi și mai multe, îți voi spune ce mi-a povestit tata. Dar să stăm puțin jos.

Și așezându-ne pe iarbă, savurăm panorama; îi povestesc lui Petru istoria satelor de pe Valea Jiului. Pe vremuri, tot ținutul acela forma proprietatea unor familii nobiliare din Valea Streiului. Era fâneața cu sălașe pentru vite. Încetul cu încetul s-au așezat pe acolo românii de dincoace de munți, formând sate cu numele satelor de origine, în forma adjectivală: cei de la Uric – Uricani, cei de la Hebița – Hebiceni, de la Răubărbat – Bărbăteni (de Sus și de Jos), de la Valea Lupului – Lupeni, de la Pareș – Paroșeni, de la Crivădia – Crivăzeni (cătun la Vulcan), de la Coroești – Coroeșteni, de la Livădia – Livezeni, de la Petreș – Petroșeni. Numai câteva sate au un nume care nu trădează colonizarea de pe Streiu: Petrila, Iscreni, Vulcan și Câmpu-lui-Neag. Ultima așezare, cea mai ascunsă între munți, a luat ființă datorită refugiaților din Oltenia, ca și alte sate, precum Hanzu, Tabără sau Muscalu, iar Vulcanul (*Vlk* = „lup”) e vechea trecătoare între Oltenia și Ardeal, comunicând cu Valea Streiului peste Dealul Babii; pe aici a umblat și Mihai Viteazu. Aninoasa e de origine pur minieră.

- Interesant, zice Petru, va să zică patria ta ar fi pe undeva aici, în fața noastră, la Coroești.

- Așa ar trebui să fie și totuși nu e așa, răspund eu. Căci uite care e povestea. Moșul meu a venit dintr-o comună de

lângă Sebeș-Alba și s-a așezat pe Jiu. Vezi munții din fața noastră? Ei sunt plini de stâne, unde își duc oamenii vara oile și vitele cornute. Vin în Munții Retezatului nu numai oamenii din ținutul acesta, ci și de la mari depărtări, oierii de la Poiana Sibiului și din alte sate, care pătrund până la Dunăre, ba până prin stepele Rusiei. Ei își au aici stânile lor din cele mai vechi timpuri și revin la ele an de an. Pe la 1845, doi frați din comuna Lemani (de lângă Sebeș-Alba), Onea Ion și Precup Turcu, petrecând cu oile în munții aceștia, au coborât în Valea Jiului și s-au căsătorit aici: Precup la Paroșeni, iar Onea la Coroeșteni, luând pe fata lui Mihai Brînzeu. Intrând ca ginere în casă, a luat numele Brînzeu, în conformitate cu vechiul drept românesc. Iată, dragă Petre, cum munții au influențat viața oamenilor și a familiilor lor.¹

Cu aceasta ne ridicăm și coborâm în oraș. Aici tragem la vechea mea gazdă, familia Greger; a doua zi eu plec cu părinții mei spre casă, iar Petru se reîntoarce la Băcia.

VALEA JIULUI

Cel mai puternic bazin carbonifer al țării nu era totdeauna ca astăzi. Nici situația lui naturală nu era aceeași, fiindcă, în epoca terțiară, după cum spun învățații, Jiul curgea invers, spre Mureș, nu spre Dunăre, ca acum.

Bazinul sau Valea Jiului se compune din două văi convergente, prin care își fac cursul două Jiuri, venind din direcții opuse: unul din Munții Gorjului, numit Jiul românesc, celălalt din Munții Parângului și ai Sebeșului, numit Jiul unguresc sau transilvănean. Aleargă nebunește unul contra altuia, primul vreo 4 km, al doilea vreo 25 km, până la hotarul dintre comunele Livezeni și Bărbătenii de Jos. Aici au ambele o

---

¹ Ca întregire a celor expuse mai sus, vezi arborele familiei noastre (Anexa I).

mică înclinare, se unesc și o iau la vale pe defileul Surduc, pe drumul croit prin spargerea munților cu puteri unite.

Ce viață patriarhală era pe aici înainte de a se începe exploatarea cărbunelui! Erau fânețe cu sălașuri, iar pe ici, colo se găsea câte un cătun ori un loc de refugiu, ca la Câmpu-lui-Neag.

Povestea cărbunelui începe abia pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Se spune că la Vulcan, în anul 1782, s-a aprins și a ars un strat de cărbuni de la suprafață, în locul numit „Arsuri”, o coastă ce se ridică deasupra drumului ce leagă pasul Vulcan de Țara Hațegului. E de crezut că, tot pe vremea aceea, generalul austriac Laudan, a aprins aici cărbunii și a speriat pe turci, care au năvălit prin Pasul Vulcan, cum făcuseră ei de atâtea ori înainte de aceea. Lupta de la 1462, „*in Alpibus Welkan*”, care a costat viața eroului român Nicolae Cândea Kendeffz de Rîudemeri, o comemorează monumentul în formă de buzdugan ridicat în 1896 la Vulcan, răsturnat în revoluția din 1918 și reșezat de ai noștri cu o destul de defectuoasă traducere a inscripției sale¹.

Dar să reluăm istoria cărbunelui. Cum am spus, exploatarea lui a început pe la anii 1840-50, dar era primitivă atât din punct de vedere tehnic, cât și în ceea ce privește desfacerea cărbunelui. Transportul cu căruțele la turnătoriile de pe Valea Bistrei, Călan și Hunedoara, nu era o mare ispravă, cum nu era voluminos nici comerțul făcut de românii noștri de pe Jiu, care aduceau fierul brut pe șaua cailor până la vechea frontieră, pe vârful muntelui, și-l schimbau acolo cu sarea adusă de cei din România!

---

¹ Aici trebuie să rectificăm eroarea din unele cărți (I. Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 341) că generalul Laudan ar fi construit la 1778 niște redute pe malul stâng al Jiului, ale căror urme se mai văd și astăzi. Aceste redute, de pe înălțimile de la stânga Jiului, au fost construite de austrieci în 1877, în legătură cu războiul ruso- și româno-turc.

O dată cu deschiderea liniei ferate Arad-Teiuș, a început și construirea liniei ferate Simeria-Petroșani¹, menită a ușura transporturile din Valea Jiului. Linia s-a deschis în 1871, în urma unei convenții între Statul maghiar și Țara Românească, conform căreia se lega Ardealul cu România prin trei linii ferate: una la Brașov, alta la Turnu-Severin și a treia la Petroșani. Ultima nu a mai trecut prin Carpați, ci în locul ei s-a făcut mai târziu linia de la Sibiu, rămânând zilelor noastre mulțumirea de a se vedea realizat și acest deziderat printr-o lucrare care e o minune a tehnicii românești: linia ferată Bumbești – Livezeni.

Și linia Simeria – Petroșani, pe traseul Baru-Mare – Cetatea Beli e una din cele mai frumoase realizări de pe atunci, având înclinarea constantă de 24 la mie și nouă tuneluri. Acestea ar fi fost mai puține la număr și linia mai scurtă dacă de la Merișori se trecea direct la Vulcan, pe sub Dealu Babii (numirea aceasta români mai bătrâni o pronunță „Dealul de babă”, nu pentru a indica compoziția lui, ci pentru a arata că în subconștient tot mai persistă forma genitivală veche cu „de”, ca în limba franceză!). Dar linia ferată a trebuit terminată și exploatarea cărbunelui începută la Petroșani și Petrila, unde Statul maghiar și contele Lenyai aveau proprietăți de valorificat. La Petrila colonia minieră a primit numele contelui și de aici se trage numele de Lenea în românește.

---

¹ Numirea acestei localități e pronunțată de către băștinași Petroșeni, în forma adjectivală naturală, cum sunt Livezeni, Bărbăteni, Paroșeni ș.a. Toți cei din Gorj îi ziceau din vechime Petroșani, ca și Drăgășani sau Focșani. Firește în România Mare numirea din urmă a ajuns la preponderență, deși oficial e când una, când alta. Se pretindeau și motive naționale pentru schimbarea numelui, cică forma „Petroșeni” ar fi de la unguri, pe când realitatea e că tocmai terminația „-ani” e deformare ungurească la alte numiri, de exemplu Săceni – Szécsány, Pădureni – Padurány, Văleni – Valány! Dacă e vorba de rectificări, inovatorii se ocupau mai bine de numele unor localități care, în nomenclatura oficială, sunt până azi traduse în formă neromânească, precum Jiu-Coroești, Jiu-Paroșeni, Streiu-Sfântu-Gheorghe.

În 1894 s-a deschis pe Defileul Surduc o minunată șosea națională, reducându-se importanța Pasului Vulcan la o trecătoare mai scurtă pentru țărani din Gorj, care continuau să aducă alimente pentru Valea Jiului pe caii lor mărunți și să-și mâne vitele pe un plai mai liniștit unde nu-i conturbau camioanele ca pe defileu. Până la 1918 se făcea contrabandă, dar la înțelegere cu jandarmii maghiari, fiindcă alimentația muncitorimii din Valea Jiului nu putea suferi din cauză că Ungaria, ca stat maghiar, a interzis în 1871 importul animalelor vii din România, invocând motive de boală. Cu toate acestea, la Vulcan, pe lângă vamă, s-a menținut până la urmă postul periodic de medic veterinar, iar gara Vulcan, la construirea liniei Petroșani – Lupeni, a primit ocol pentru încărcarea animalelor. Nu s-a încărcat niciodată nici măcar un purcel; în războiul din 1914-1918 le-ar fi prins bine unguerilor importul din România și au ridicat toate prohibițiile, dar atunci România a adoptat un alt punct de vedere. Contrabanda s-a continuat însă pe o scară și mai întinsă.

Devenind Petroșanii un centru industrial, a primit pretură, medic de plasă și de circumscripție, secție de jandarmi și protopopie. Fiind comunele din Valea Jiului aproape toate unite, vicarul din Hațeg, Chiril Țopa, a propus deja în 1810 înființarea unui protopopiat la Vulcan, centrul firesc al Văii Jiului.

În legătură cu construirea căii ferate și cu exploatarea minelor, a fost împetritată Valea Jiului cu o populație neromânească, adusă din Austria, Italia, Slovacia și Boemia; cei veniți din celelalte localități miniere ale Țării (Baia Mare, Săcărâmb) erau în bună parte tot români. Față de băștinașii numiți *momârlani*, populația muncitorească poartă numele de *baraberi*, nume ce nu vine de la Baraba din Biblie, ci de la *Bauarbeiter* („lucrător în construcții”). Între aceste două feluri de populații ale Jiului, antagonismul a fost și este încă destul de mare, dar nu se pronunță decât la numite ocaziuni (de exemplu, când s-au făcut primele biserici). Ortodocșii din Petroșani au reușit să-și facă o biserică nouă cu condiția să păstreze și vechea biserică de

lemn a băștinașilor, biserică pentru a cărei refacere citim chiar și în zilele noastre că se face apel la caritatea publică. Iar când și-au făcut uniții din Lupeni biserică nouă, a fost demolată cea veche și s-a construit alta în locul ei. Atunci oamenii au mers în delegație la Episcopie. Iar înțeleptul episcop Vasile Hossu, pus în cunoștință de cauză, i-a luat cu vorba :

- Bine, dragii mei, dacă vă faceți singuri biserica și voi veni și *barabele* la voi la biserică, îi dați afară?

- Doamne ferește, nu, fu răspunsul bunilor creștini.

- Atunci pentru ce să nu vă ajute și ei la zidirea bisericii?

Și oamenii au plecat fără niciun cuvânt.

*

În afară de Petroșani și Petrila-Lenea, în restul Văii Jiului românii numiți *momârlani* (cuvânt greu de explicat, e o probabilă reduplicare a cuvântului *mârloi*, *mârloaie*, după înfățișarea lor greoaie cu cojoacele și căciulile lor în timp de iarnă) duceau o viață patriarhală, care nici nu era atât de necăjită, ca prin alte părți. Dacă pentru agricultură exista prea puțin teren, încât se putea cultiva doar ceva porumb și niște legume (cartofi, varză, fasole, ceapă și un fel de salată albă numită *brazbe*), pe Jiu erau în schimb pășuni și fânețe bogate, care favorizau cultura vitelor. Alimentația se făcea cu mălai. Pâine de grâu nu se cocea decât la Crăciun (pâine simplă) și la Paști (pâine și cozonaci numiți covrigi), apoi la nunți și la pomeni (colăceii de pomană și parastasele). Carnea se reducea la afumături și la câte o oaie, dacă nu se întâmpla să se taie forțat vreo vită mare. Carnea de oaie se conserva în formă de *sleiu* (fiartă fără oase, în grăsimea ei, și închisă ermetic), cum din necesitate o mai fac și astăzi. Untura de porc nu se topea, ci se punea la fum, ca și slănina; la prăjit se tăiau bucățele din ea. Meniul ce se servea la mesele regulate (chiar și lucrătorilor) consta dintr-o mâncare groasă (varză acră ori frunze de brusturi, primăvara), o ciorbă (cartofi, fasole verde ori uscată și, mai rar,

tăiței), cu carne afumată ori numai prăjită, brânză și lapte, acesta din urmă dulce, bătut sau covăsât. Ca prăjitură se cunoșteau plăcintele cu brânză, scoverzile, pancovele și uscățelele. Prunele se făcea țuică sau se uscau. Păsări se consumau încă și mai rar, nici nu era abundență de ele, din cauza lipsei de grăunțe și de curți mari, ca la țară, ca să nu mai vorbim de vulpi; totuși, nu putem zice că le-ar fi detestat și aici, așa cum o făceau la Lunca Cernii, unde pentru nimic în lume nu ar fi mâncat o găină.

Îmbrăcămintea era și este încă cea caracteristică regiunii de munte și subcarpatine: hainele albe erau lucrate în casă, țesăturile fiind alese și având multe cusături la femei. Ele purtau pe cap o broboadă, care mai nou¹ se abandonează și astfel portul lor se apropie tot mai mult de cel săliștenesc. Nici păr lung nu mai vezi la generația tânără. Cizmele erau în vechime o încălțăminte de sărbătoare chiar și la femei, iar ghețele (papucii) contau ca un semn de moravuri ușoare.

Satele de pe Valea Jiului nu erau compacte, cu străzi, ci erau construite după sistemul de sălașe, fiecare gospodărie fiind așezată în mijlocul ogrăzii și având în jurul ei grădina de legume, puținul său teren arabil și livezile cu fânețe. Deosebite de acestea erau fânețele de pe dealuri, cu ogrăzi, grădini de pomi și sălașe, unde stăteau vitele la pășune, toamna, după ce coborau de la munte până la eliberarea hotarului, și o parte din iarnă, pentru a consuma fânul ce nu se aducea acasă. Multe familii aveau și cimitirul lor tot acasă.

Grupurile de case se formau prin descendenții aceleiași familii. Din asemenea grupuri au luat ființă toate cătunurile, satele și orașele care poartă nume formate din adjectivul unui nume propriu (Albești, Potrești, Costești, Mircești, Iacobeni, București etc.).

Acum 50-60 de ani, în afară de coloniile muncitorești de la Petroșani și Petrila-Lenea, toată Valea Jiului era împeștrită în acest sistem de sălașe cu case atât la luncă, cât și pe podișuri.

---

¹ Memoriile au fost redactate între anii 1958-1960 (nota mea, P. B.).

Singur Câmpu-lui-Neag a fost de la început mai compact. Numai târziu au început să se ridice case de-a lungul drumului județean, construit în 1885 până la extremitatea comunei Uricani (cătunul Firezeni, Mârșevoni ori Buhani). Traseul peste podișuri (ploștine) al acestui drum, între comunele Iscreni – Lupeni, în locul vechilor drumuri comunale de prin luncă, îngreunează acum mult comunicația. S-a făcut pentru a-l feri de capriciile Jiului, dar după construirea liniei ferate prin luncă asta nu ar mai fi fost o problemă, mutarea lui reclamând însă fonduri negăsite până astăzi.

*

O gospodărie pe Jiu se compunea de regulă din următoarele construcții, care erau absolut toate din lemn, inclusiv acoperișurile: o casă de locuit cu o cameră cu intrarea din târnaț, mai rar din tindă; alături o cameră mai strâmtă, ca un fel de magazie. Mai erau și două cămări distincte: una pentru hainării, care se așezau jur împrejur pe culmi (niște ruzi cât pereții); altă cămară era pentru alimente, unde se păstrau ciuberele cu brânză, afumăturile, putina cu varză, dacă aceasta nu avea loc în magazie, împreună cu cartofii și cu brozbele¹. Porumbul se așeza în cotarcă, iar cel sfărâmat în hambar. Acesta, ca și diferitele sicrie din cămări, erau lucrate de țigani lemnari, care nu lucrau nici cu clei, nici cu cuie de fier. Toate construcțiile erau prinse în cuie de lemn, neavând alt fier în ele decât tâțânile de la uși și ferești.

Ceea ce observă I. Radu în lucrarea citată mai sus (p.17) este că jienii, dacă vor să onoreze un oaspete, îl duc în cămara de haine și îl omenesc acolo cu adevărat. Așa era mai demult, fiindcă față de singura cameră de locuit, cămara cu expoziția ei de haine curate, de țesături și de alte lucruri, oferea un loc mai agreabil. Aici se pune masa principală la nunți, iar vara patul de oaspeți.

---

¹ Sfeclă folosită ca hrană pentru animale (nota mea, P. B.).

La nunți, se invita cu plosca: unul sau mai mulți holtei plecau călare în mai multe direcții, cu o ploscă frumos împodobită și foloseau cuvinte alese, iar cel invitat accepta prin gustarea din ploscă. Oaspeții invitați se numeau *cuscri* și luau masa cei dintâi, pentru ca apoi să treacă la joc. Urma masa pentru lumea care venea neinvitată; aceștia se numeau *terfari* (cuvânt ce în *Dicționarul* lui Resmeriță derivă de la latinescul *teres* = „politicos” și *fari* = „a mărturisi”, însemnând că invitații miresei erau aleși ca martori). La nuntă, cuscrii aduceau plocoane, îmbogățind masa cu felurite bunătăți, iar la ridicarea mesei, li se ofereau lor, din partea mirilor, daruri în forma unor năframe frumoase.

Obiceiurile speciale de la înmormântări erau pomenile și bradul la bărbații tineri. Un fir de brad, de o înălțime respectabilă, frumos împodobit la vârf cu o năframă și cu flori artificiale din lână colorată, se împlânta lângă cruce, la căpătâiul morților tineri, începând cu vârsta adolescenței. El se aducea din pădure cu frumoase cântece de jale, iar aceste cântece răsunau atât de duios și la convoiul mortului – pe lângă bociturile de la casa lui –, încât e pagubă că nimeni nu a cules încă aceste produse speciale ale Văii Jiului.

După înmormântare se întindea masă mare, adică pomană. Masa avea picioare numai la un capăt, de aici încolo se întinde un val de pânză, în jurul căreia se așezau, pe bârne, mesenii, aducându-și lingurile de acasă. Meniul la pomeni era același: varză, ciorbă cu carne de oaie în dulce, ciorbă de fasole în post, pe urmă păsat de porumb cu brânză în dulce, prăjit simplu cu ulei în post. Toată lumea primea un colăcel cu lumânărică.

Pe lângă aceasta, se dădeau lucruri de pomană. După terminarea serviciului funerar, înainte de a se pleca cu mortul, o femeie dintre rude împărțea, deasupra sicriului, mai întâi hainele și alte obiecte ale decedatului, apoi indica anumite animale de casă, care se ridicau după înmormântare.

Învățătorul Gheorghe Șandru din Lupeni făcea mult haz de următoarea întâmplare. Când era încă la Petroșani, a luat parte la o înmormântare în Dealu Babii, cu preotul ortodox, Stanca, tatăl consilierului eparhial și al simpaticilor doctori Costi și Demi Stanca. Stând ei la o parte, până se dădea de pomană, deodată aud:

- Părinte! ...

Preotul se duce lângă sicriu.

- Ține un cap de cal, să fie a lui Pătru!

- Domnule învățător! ... Ține un cap de porc, să fie a lui Pătru!

Dascălul primește și el pomana, apoi se retrage cu popa. Deodată ce-i vine în aminte dascălului? Îl întreabă pe preot:

- Părinte, eu cu capul de porc fac ce fac, dar Sfinția Ta ce faci cu capul de cal? ...

*

Să mai spunem ceva și despre starea religioasă din trecutul Văii Jiului. Băștinașii de pe Jiul românesc au fost și au rămas uniți. La comunele de pe Jiul unguresc, Petrila, Petroșani și Livezeni, nu a putut fi evitată influența schitului Lainici din Defileul Surduc și cea a Sibiului, cu ai cărui munți se mărginește. Pe la anul 1820, un notar calvin cu numele de Buda Nați a căutat să facă tulburări în comunele din Jiul românesc (Iscrani, Coroeșteni, Vulcan), adunând bani pentru aducerea unor preoți „de lege nouă” – cum se numesc în Ardeal ortodocșii reveniți de la Uniți –, dar nu a reușit. Pentru pacificarea celor de pe Jiul unguresc, a venit în anul 1832 în vizită canonică Episcopul Lemeni de la Blaj, dar, văzând îndârjirea lor, ar fi spus următoarele: „Nu în zădar se numesc comunele acestea Petroșeni și Petrila, căci inimile oamenilor sunt tari ca piatra” (*Semantism Istoric*, Lugoj, p.484). Cei din Livezeni l-au primit cu ascultare și au rămas uniți încă 13 ani, după care i-au cucerit din nou călugării din Lainici (*Gazeta Transilvaniei*, 1845, nr.55).

E interesant ce se spune într-un raport din 1835 al Episcopului Lemeni: legea unită era combătută și pe motivul că era învechită, pe când cealaltă era considerată o haină nouă; apoi se spunea că preoția la uniți nu avea nicio valoare, fiindcă se dădea gratis, pe când cei de la Petrița au cheltuit peste două mii de florini ca să se pregătească.¹

Voi mai menționa că bisericile erau toate de lemn, iar preoții fără școală și doar barba îi deosebea de ceilalți țărani. Școlile s-au deschis pe Valea Jiului abia prin anii 1840-50 și erau primitive de tot.

În fine, să spunem ceva și despre contactul dintre românii de pe Valea Jiului și frații lor din România liberă.

Că Valea Jiului a fost în trecut curat românească nu încapă nicio îndoială. Nu ne mai impresionează deloc aiurările unor scriitori maghiari, care derivă numele satului Câmpu-lui-Neag de la ungurescul *Nyakmezö* („Câmpul grumazului”) ori scot din ortografia curioasă a vechilor documente că cele două pâraie din Vulcan, Merișoara (Mariswar) și Căprioara (Napiswar), ar fi fost nu știu ce cetăți!² Hațegul a ținut de Muntenia doar până prin secolul al XIV-lea.

Legăturile dintre Valea Jiului și frații de peste munți au fost întotdeauna vii. Ele se manifestau prin căutarea de serviciu, prin căsătorii, prin relații comerciale și prin vizite prietenești.

De fapt, multă lume a trecut de aici în Gorj și s-a așezat acolo. Mai multe localități de acolo au o parte numită „Ungureni”, căci nu toți au revenit după ce au făcut parale servind la boierii din Țară. Se știe că pe Jiu vorba „mă duc la țară” însemna că merg spre șes, spre câmpie, tot în Ardeal; „mă duc în țară”, însemna că se duc în Țara Românească, singura țară a românului.

Mai presus de toate, era legătura sufletească dintre ei. Când românul de la noi voia să-și răzbune puțin necazul, trecea dincolo. În casa unui prietin, la un vin bun și ieftin, omul își

---

¹ Vezi Radu, op.cit., p. 395.

² Vezi Radu, op.cit., p. 30-31.

vârșea amarul și cântau împreună cântecele de veselie ori de jale ale neamului. „*Cine trece Oltul mare*” ori „*Colo-n Plevna și-n redute*” sunt cântări pe care le auzeam de mic copil, de la tata, în clipe de veselie, așa cum le învățase el de la frații de dincolo, cu care, trecând prin cunoscuta vamă a „Cucului”, atât de des și de bucurios se vedea ...¹

ÎN SAT LA NOI

Satul nostru, Coroeșteni (cu denumirea oficială Coroeșteni-Jiu, nu barbara denumire Jiu-Coroești!), care face parte azi din comuna Vulcan, cu casele risipite după sistemul de sălașe, se întindea pe un teritoriu de circa 3,5 km² pe lunca Jiului, pe platoul din dreapta lui și pe coastele mai puțin înclinate ale unei văi numite „Plesnitoare”. În 1853 avea 378 locuitori, pe când Vulcanul cu cătunul Crivedia avea 296.²

Deși abia ultima orânduială românească l-a înglobat în comuna Vulcan și deși în trecut îi era superior economic și numeric, satul nostru a format întotdeauna o unitate morală cu Vulcanul. Asta din cauză că Vulcanul era centrul Jiului românesc, având un oficiu vamal, o circumscripție notarială, care se întindea de la Livezeni până la Câmpu-lui-Neag, jandarmi, gardă financiară etc.

---

¹ Cf. N. Brînzeu, „Valea Jiului acum 50 de ani”, în gazeta *Avântul* (Petroșani, nr. jubilar) din 1 ianuarie 1938.

² Aici ținem să se știe că, în vechime, sub Vulcan se înțelegea punctul vamal, cu cele câteva case în jurul lui. Acest Vulcan avea doar 46 de locuitori în 1853. Satul adevărat, cu biserica, se afla pe valea și pe coastele pârâului ce venea de la Dealu Babii, numit Crivedia. Satul avea atunci 250 locuitori. (Și la munte avem „izvorul Crivezanului”, dar nu are nimic comun cu numele Vulcanului – pronunțat altfel de popor: Vâlcan). În aceeași vreme, Petroșanii figurează cu 219 locuitori, iar Lupenii cu 329. A se vedea *Semantismul Istoric al Diezezei Lugojului*, 1903, pp.79-80.

Școala – în forma sa primitivă de tot – a fost comună. Deschisă pe la 1850 de preotul Pavel Oneasă ca învățător, a fost continuată mai târziu de un absolvent al cursului învățătoresc ținut la Hațeg, Petru Burlec din Iscreni. El a adunat la Coroeșteni pe copiii din cele trei sate: Coroeșteni, Vulcan și Iscreni. Burlec s-a făcut preot la Iscreni în 1866, după ce mai întâi fugise de armată în România, apoi a luat parte la un curs pregătitor, așa încât între anii 1860-1869 nu s-a ținut deloc școală. Ea s-a redeschis la Vulcan, prin Avel Stoicuța, fiu de preot, dar rămas țăran; în 1873 școala a trecut iarăși la Coroeșteni, unde a rămas definitiv, pentru comunele Vulcan și Coroeșteni.

Și bisericește s-au contopit cele de la comune, în 1865. Atunci a murit la Coroeșteni preotul Pavel Oneasă și parohia a trecut sub administrarea preotului din Vulcan, Adam Stoicuța; când a murit și acesta în 1880, Vulcanul a trecut sub administrarea preotului din Paroșeni, iar Coroeștenii sub aceea a preotului Burlec, nașul de cununie al părinților mei și nașul meu de botez. În 1892 s-a refăcut parohia Coroeșteni, cu filiala Vulcan, primind ca preot pe Nicolae Todoran. După zece ani i-a urmat Ioan Patachi, ca după alți opt ani, acesta îmbolnăvindu-se, să cadă pe mine soarta de a păstori aici șapte ani, pentru a construi noua școală și casă parohială.

Eu eram teolog în vara anului 1906, când a murit preotul Burlec la Iscreni. Înainte de moarte, a fost solicitat să lase ceva bisericii. A spus cu glas sufocat: „Las bisericii locul (cutare), dar să rămână finuțul în locul meu”. Locul a fost luat în primire și schimbat cu unul mai bun, pe care preotul Alimpie Suciuc a construit actuala casă parohială; finuțul și-a văzut de treabă, scăpând și de această combinație, cum scăpase de aceea cu Câmpu-lui-Neag, despre care vom vorbi mai târziu.

Dar să revenim la vremile de mai înainte.

*

Casa în care m-am pomenit eu era casa lui Mihai Brînzeu, cu o cameră spațioasă de locuit și o magazie alături. Avea un tavan

lucrat artistic, cum rar se mai vede. Avea vatra focului, deasupra căreia, cam la înălțimea de 1,20 m, era construit „caleniul”, care închidea „unghețul” cu vatra focului, pentru a-i capta fumul. Acesta ieșea pe o deschizătură ce avea „caleniul” la tavan; deasupra deschizăturii era un acoperiș, ca fumul cu eventualele scântei să nu meargă direct la acoperișul casei, ci să se răspândească în pod. Podul astfel încălzit servea iarna de adăpost găinilor și de uscătoare porumbului, ce se recolta necopt pe deplin. Iată de ce în Ardeal nu se știa de pelagră, teribila boală de peste munți, dar, totuși, și la noi se simțea o mare plăcere când se trecea de la mălaiul din pod la cel din „cotarcă”.

Această casă avea data construcției gravată pe ușierul drept, în partea din târnaț: „1846 ianuarie 16 zile”. Moșul Onea a stat cu socrii în această casă timp de 15 ani, apoi în 1865 și-a construit în aceeași „bătătură” o casă cu două camere, cu cămări proprii, cu șură și grajduri, dar fără poiată. „Poiata” era o construcție lungă, cu pereți de bârne la spate și la cele două capete, iar partea dinainte era deschisă; ea servea la adăpostirea animalelor de casă contra ploii și a zăpezii, nu și contra frigului. Pe vremea mea numai oile se mai lăsau în poiată, celelalte animale se închideau în grajduri.

Casa moșului era podită cu scânduri, pe când cea veche, în care am crescut eu, era numai cu pământ bătut. Vatra focului avea „tăpșan” (bordură de lemn) în față, ea fiind mai ridicată. Lângă vatră exista în fiecare casă, deja pe vremea mea, un cuptor de gătit pentru iarnă, construit din cărămidă ori din piatră.

Casele de bârne de pe valea Jiului nu se tencuiau pe dinafară, numai dinlăuntru, dar și aci iată cum: peste bârne nu se băteau lanțuri (late), ci pene făcute de țigani-lemnari („bănieși”); între acestea se arunca lut, nu mortar de var, după cum nu se dădea nici pe deasupra cu var, ca să albească, ci se „muruia” cu un pământ alb. Muruiala aceasta se repeta și la Paști, în fiecare an; ea nu se cojea și nu se îngălbenea, ca varul.

Din păcate, casa noastră, lărgită pe la 1900, a fost demolată în 1922, fără să fi rămas o fotografie cu ea, cum nu a

rămas nici de la părinții mei. Era să nu-i mai rămână nici locul, așa cum s-a întâmplat și în elegia unui poet maghiar despre Agata, o domnișoară singură în casa ei din apropierea râului Someș. Pe măsură ce Agata îmbătrânește, se apropie și râul tot mai mult de casa ei. Neputincioasă în fața amenințărilor naturii, în cele din urmă Agata înnebunește... Cam aceasta a fost și tragedia casei noastre.

Situată în luncă, dincolo de curtea noastră, era casa și curtea moșului, apoi un pâraș ce venea dinspre întinsa „luncă boierească” a moșului (pe unde e acum gara Vulcan), urma apoi o ogradă cu arătură și fânaș, iar dincolo de ea începea zăvoitul cu albia Jiului. Încetul cu încetul, Jiul a venit tot mai aproape, a dus cu el ograda, balta, curtea și chiar și locul unde fusese casa moșului, vândută în 1910 și transportată în altă comună. A distrus astfel sufletul tatei: durerea aceasta, împreună cu durerea cauzată de moartea mamei și ducerea pe front a fratelui meu, au făcut ca în dimineața zilei de 12 octombrie 1914 să fie găsit mort în pat. Avea 63 de ani.

*

Moșul știa citi și era un om autoritar, cu multă vază, încât se spunea că oamenii își lăsau căciula afară când intrau în casa lui. Era și bine situat. Patrimoniul adus de la Lomani a fost de 40 de sute rele (bani devalorizați de către austrieci la 30% în 1832) sau 1200 florini de aur. Cu aceștia îți puteai face bună rânduială pe vremea aceea. Am auzit că într-o vreme moșul avea vreo 40 de vite cornute, 16 cai și peste 100 de oi și capre. Cu toate acestea el nu a primit nici măcar o dată să fie primar în sat.

Pe Tata, după ce și-a însușit az-buchile acasă, l-au ținut doi ani la școala grănicerească din Hațeg (1863-1865). Hațegul, în a cărui regiune fusese concentrată administrația dacă și romană, a rămas un puternic centru al neamului românesc după declinul Ulpiei Traiane. În secolul al XIII-lea găsim aici cneji și nobili români, de aici se trag voievozii Litovoi și Bărbat. Aici s-a păstrat mai puternică tradiția românească de-a lungul secolelor.

Cu dreptate s-a spus odată că Țara Hațegului e „România Transilvaniei”¹. Aici era, pe vremea de care vorbim, o școală elementară de stat, cu limba de propunere română și germană. Învățător pe vremea aceea era Vasile Dumbravă, iar vicar era Petru Pop, prepozitul lugojan de mai târziu. Când, după 40 ani, în 1903, m-am prezentat la Lugoj să fiu primit la Teologie, văzându-mi documentele, el mi-a spus: „Și tatăl tău a învățat bine”. M-a mai întrebat și dacă la noi toaca e tot agățată într-un prun, ca pe vremuri (memorie de octogenar!).

Serviciul militar făcut între anii 1871-1873 la Arad a complectat formația Tatei. Îndemânatic la scris, cunoscător la perfecție al limbilor germană și maghiară, nu e de mirare că în anul 1873, revenit acasă, a trebuit să primească însărcinarea de învățător suplinitor, slujbă pe care a purtat-o zece ani. În aceeași vreme, a fost ales și cântărețul bisericii, slujbă pe care a purtat-o până la sfârșitul vieții.

În 1875, Tata s-a căsătorit cu Maria Oneasă, care era abia de 14 ani.

Familia Oneasă², singura familie de grăniceri în Coroeșteni, în care se căsătorise deja un preot și se va mai căsători unul, era o familie de frunte. Un strămoș al familiei, Mihu, a luat parte la luptele napoleoniene din Italia.

Tata era omul cel mai căutat din sat. Când venea vreun domn în sat, vreo comisie, vreun ordin de executat, îndată se întrebau: „Unde e Ion al Onii?”. El le făcea sătenilor toate lucrările scripturistice și doar el singur avea gazetă: *Gazeta Transilvaniei* de Duminică și *Calicul*, plus ce mai venea gratis pe la Primărie, primarul fiind un om foarte ordonat, dar

---

¹ *Gaz. Trans.* nr. 54 din 1844.

² Oneasă e un nume format din numele Onea cu sufixul – *să*, așa cum avem Iliasă, Mihăiasă ș.a. Pare a fi un sufix mai vechi decât *-escu* (Iliescu, Mihăescu). Însuși numele Onea e o variantă a numelui Ion, variantă ce nu mai există pe Jiu, doar prin alte părți. Moșul a venit cu acest nume de la Lomani. (Alte variante mai sunt: Oanea, Onu ș.a.)

analfabet. Să nu vă mirați: analfabet era pe vremea aceea și factorul poștal din Vulcan. Magistra îi pune corespondența în ordinea caselor și el știa din memorie unde are ceva de dat și unde nu.

Dumnezeu să-l odihnească, Tata era un suflet bun și a ajutat pe multă lume cu împrumuturi, din care atâtea au rămas de pomană! Un lucru însă îi lipsea: stăruința; se descuraja repede. Îi mai lipsea și simțul pentru afaceri. Ar fi putut face multe învârteli la deschiderea minelor și a coloniilor în Vulcan, dar el nu s-a lăsat mișcat de niciuna din numeroasele stăruințe ce s-au depus pe lângă el. O spunea câteodată în familie: „Eu nu am făcut avere, dar am păstrat tot ceea ce am primit”.

Mama era o fire foarte sensibilă și sfioasă, care mult a suferit din cauza irascibilității soțului ei. Căsătorită de tânără, la o casă grea, a dus o viață foarte trudită. O boală îndelungată i-a curmat firul vieții, la 20 septembrie 1914. Peste câteva săptămâni i-a urmat și Tata.

Fratele meu Ion, ca băiatul cel mai mare, își permitea mai multe licențe și le făcea supărări părinților. Eu unul o spun așa cum o știu, nu-mi aduc aminte să-i fi supărat vreodată pe Tata ori pe Mama în așa măsură încât să primesc ocară ori bătaie de la ei. Nici cu fratele nu-mi amintesc să fi avut o vorbă legănată, decum să ne batem, ca între copii.

Copilăria noastră nu a fost lipsită de bucuriile pe care ți le oferă viața de la țară. Ele sunt legate de sărbătorile bisericesti și de viața în natură.

Traiul la sate este – și era mai ales pe vremea aceea – în strânsă legătură cu anul bisericesc, din care partea cea mai grea o formează posturile. Ele se țineau cu strictețe. La prinderea postului, se lua o cină mai bună, cu rachiu și cu plăcinte; apoi se schimbau nu numai alimentele, ci și vasele, blidele și lingurile! Se posteau șase săptămâni înainte de Crăciun, șapte înainte de Paști, două înainte de Sântă Măria-mare.

Postul lui Sânpietru intra deja pe atunci în desuetudine. Dar în celelalte posturi, precum și Miercurea și Vinerea tot anul,

se postea cu strictețe. Abia nouă, copiilor, ne dădea Mama la 2-3 săptămâni ceva lapte ori vreun ou, pe furiș. Cu atât mai mare era bucuria sărbătorilor mult așteptate.

Noaptea Crăciunului trecea cu vizitele colindătorilor, care veneau pe rând, până după miezul nopții. Dar nici după aceea nu prea mai dormeam, căci Mama trebuia să ne frigă cârnați să gustăm încă înainte de a se face ziua. Paștile aveau un farmec deosebit. Fiecare trebuia să primească ceva îmbrăcăminte nouă: brâu, piețar, opinci, pălărie (ori măcar flori la pălărie). Ce era de cumpărat, se cumpăra la târgul Floriilor de la Sântă-Mărie (la Hațeg, târgurile se țineau alternativ pe teritoriul Hațegului ori al comunei Sântă-Mărie-Orlea); dar cămașa, cu cusături, se făcea acasă, de cosea biata Mama în postul Paștilor nopți întregi la cămăși, ca de Ziua de Paști să fie toate gata. Cămașa nouă se îmbrăca așa cum ieșea din lucru; odată spălată nu mai era nouă!

La Paști – o sărbătoare împreună cu reînvierea naturii – bucuria era și mai mare. Toată lumea, îmbrăcată în ce avea nou ori mai bun, se aduna la biserică, unde după slujbă se țineau adevărate agape în ograda bisericii: fiecare familie își scotea bucatele și întindea masa pe iarbă verde, după ce toată lumea defila prin naia bisericii, luând eulogia Paștilor (pâine cu vin) și primind de pomana un colăcel cu ou roșu și cu o luminiță, o bucată de caș ori slănină și, pe deasupra, un pahar din vinul Paștilor. Pomana o dădeau pe rând oamenii mai cu dare de mână, înscriși la rânduiala aceasta a „pășticarelor”. Prin aceasta se dădea posibilitate și celor mai săraci să ia parte la bucuria generală. Se ciocneau ouă roșii, se glumea, iar noi, copiii, băteam tocile și trăgeam clopotul în voie, toată ziua. Adică, vorbă să fie: de Vecernie nu se știa nici măcar în ziua de Paști, după cum nu se făceau nici celelalte rânduiele din săptămâna mare; chiar și joimăritul ieșea din uz pe vremea aceea.

În ziua de Paști se puneau în pragul casei sălcii înflorite.

Fie că se nimereau Paștile mai de timpuriu ori mai târziu, cu ele se schimba întreaga noastră viață și toată atmosfera.

Fericiți copiii care nu trebuiau să meargă la școală, ci puteau merge cu vitele în natura înflorită, cu merinde de dulce, cu soare de primavară!

Dar să trecem și pe la școală.

Era o construcție de bârne, la marginea platoului, unde e acum cimitirul eroilor. De aci a fost mutată fără a se demonta, în 1892, pe locul unde stă acum casa parohială. A fost trasă cu boii, peste niște tăvăluguri. Îmi aduc aminte ca astăzi: se adunase multă lume, cu perechi de bouleni, cum avea lumea pe Jiu. Când a venit tata cu boii lui cumpărați nu demult la Hațeg, am auzit zicându-se: “Aștia o duc singuri ...” Dar nu au dus-o singuri; s-au prins de ea mai multe perechi și au tras-o frumos până la noul ei loc. În cuprinsul edificiului era o sală de învățământ, plus o cameră-bucătărie și cămară pentru învățător. Mai târziu, Statul maghiar a amenințat că închide școlile ale căror săli și ferestre nu aveau dimensiunile prescrise și întregul edificiu s-a transformat în sală de învățământ, cu ferestrele lărgite, iar pentru învățător s-a făcut o modestă locuință aparte.

În vara anului 1888 stăteam cu fratele meu acasă, pe prag. S-a pornit o furtună mare și, deodată, am văzut un fulger puternic și am auzit o detunătură. După aceea am aflat că trăznise în școală, unde învățătorul Paveleniu stătea la taifas cu doi creștini. Toți trei au fost atinși, dar nu mortal. În aceeași vară, învățătorul a părăsit comuna noastră, astfel încât toamna, când am mers eu la școală, am găsit acolo pe învățătorul Ion Pepenariu.

Aveam 5 ani împliniți. Am fost dus la școală ca să-l schimb pe fratele meu, de care era nevoie la gospodărie. Eu eram slăbuț de constituție.

Regret mult că nu-mi mai amintesc cine a fost copilul care m-a dus mai întâi la școală. A venit trimis de învățător. Pe drum îl întrebam: – Cum e la școală, ce facem acolo? – Învățăm, mi-a răspuns el foarte cuminte. – Ce învățăm? am insistat eu. – Rugăciunile, a răspuns el. Și imediat m-a învățat „pentru rugăciunile sfinților părinți...”, așa cum începe la Ceaslov. De atunci, și ca preot, tot așa îmi încep rugăciunile de dimineață.

Dar ce școală, ce învățământ era atunci la noi? Nici vorbă de plan de învățământ, registre școlare, matricole! Pe pereți erau tablele de citit, iar copii învățau unii de la alții. Manuale erau doar abecedarul la clasele inferioare, legendarul la clasele superioare și în acestea două se cuprindea toată știința. Mai erau și manuale de religie, pe care le propunea tot învățătorul, fără să ne explice ceva. Totuși la un examen – lucru nemaipomenit! – am reușit să primesc ca premiu 20 de crăițari de argint de la unul dintre asistenți, teologul învățător I. Zehan. Mai avea școala mașină de calculat și tabla înmulțirii. La disciplina școlară juca mare rol „joarda” (nuiaua), chiar în administrația tipică a „Sfântului Nicolae” de la Popa Tanda.

Pot spune cu inimă liniștită și eu: „Nu-mi amintesc deloc ce m-au învățat la prima școală pe care am frecventat-o.”¹

Îmi amintesc de alte lucruri, pe care le voi mai fixa aici. Nu-mi amintesc nici când am văzut lumina soarelui și asta e mare pagubă. Anume: Mama îmi spunea că m-am născut miercuri după Sânpietru, care a fost într-o luni. Pe vremea aceea Sânpietru era la 11 iulie după calendarul gregorian, deci ar urma că m-am născut la 13 iulie 1883. Totuși, în Matricula Botezaților (singurul registru de stare civilă de pe vremea aceea) sunt introdus cu data de 17 august. De unde marea diferență? Nu mi-o explic altcum decât că la Botez toată lumea a petrecut bine, iar preotul, care mi-a fost și nănaș, a uitat de matricolă și m-a introdus abia mai târziu.

Memoria mea păstrează două imagini de când eram de trei ani. Una: eram la conacul nostru de la fânețe, la Anineasa, unde moșul Ștefan (celălalt moș al Tatii) stătea la vatra focului, iar eu mă jucam alături. Alta: era lume multă la casa noastră, probabil era înmormântarea moșului. Când am ajuns la patru ani, îmi amintesc bine că mergeam pe holdă după plug și spuneam: “Eu sunt de patru ani”.

---

¹ Lincoln Steffens, *L'Enfant á Cheval*, Overseas Editions, New York, p. 14.

Când s-a deschis linia ferată Petroșani-Lupeni eram de nouă ani. Am așteptat primul tren cu urechile pe șină, pentru că mi s-a spus că se aude de departe. Tata a urcat în el, mergând gratis ca toată lumea.

În dreptul casei noastre, din jos de gara Vulcan, linia a fost construită pe un teren foarte mlăștinos. Din cauza acestor mlaștini, vara sufeream de malarie; îmi amintesc bine cum mă cuprindeau frigurile intermitente și nu mai auzeam nimic din ce povestea Mama cu dăscălița.

Dar cu toate că s-a ușurat comunicația, oamenii noștri nu luau trenul la Vulcan, ci, pentru a cruța 5 cruceri, mergeau la gara Iscreni, iar pentru Hațeg ori Pui mergeau la Merișeri. E adevărat că nu aveau legătură de la Lupeni pentru trenul ce pleca dimineața din Petroșani, dar celelalte legături erau încă și mai proaste, cum se va vedea mai la vale.

Eu văzusem deja calea ferată, mergând la Petroșani cu căruța noastră, care ducea cărbuni de la Vulcan. Se câștiga cu aceasta 1 florin pe zi. Și mi-a fost sortit s-o văd apoi destul, după ce am fost dat de acasă la școală în străini.

LA ȘCOALA DIN HAȚEG

De ce m-ați dat de lângă voi,
De ce m-ați dat de-acasă?
Să fi rămas fecior la plug,
Să fi rămas la coasă.....

Când Goga a scris versurile acestea, le-a conceput ca un poet, așa cum a scris și răscolitoarea poezie *Oltul*, înainte de a fi văzut acest râu, cum o mărturisește el însuși. Fiind fiu de intelectual, el nu a simțit jalea acestor rânduri. Numai copiii de țăran, smulși din mediul lor, cunosc acel sentiment de durere a despărțirii de tot ce ți-e scump: părinți, cămin, satul cu tot ce a constituit farmecul copilăriei.

Eu am simțit de atâtea ori durerea înstrăinării!

*

Idea ca să fiu dat la școală la oraș a fost, desigur, în primul rând a Tatei, care, mai mult decât oricine, știa binefacerile învățaturii și se simțea obligat să-mi ofere o educație bună. Cum însă Tata era cam fără curaj, stăruințele Mamei țineau chestiunea mereu la suprafață. Nu mai puțin, fostul meu învățător, Ioan Pepenariu, credea a fi descoperit un oarecare talent în elevul său. Și lui i s-au adăugat mulți alții. Voi reaminti o scenă.

La Câmpu-lui-Neag, bătrânul preot Constantin Stanciu era în căutarea unui învățător care, căsătorindu-se cu o nepoată de-a sa, să-i fie și preot ajutor. Învățătorul Ștefan Berinde, venit din Țara Oașului la Merișor, a plecat să vadă Câmpu-lui-Neag. În drum s-a oprit la noi, la puțină omenie. Cum stătea la masă cu ai noștri, iar eu cu fratele meu stăteam în unghet, la vatra focului, Berinde zice către Tata: “Cantore Ioane, dintre copii, pe acesta (și-l arată pe fratele meu) să-l ții lângă D-ta, acasă, iar pe acesta (și mă arată pe mine) să-l dai la școală mai departe...” Nici el nu a bănuțit că mai târziu avea să se repete cu mine istoria lui de la Câmpu-lui-Neag!

În septembrie 1893, Tata a plecat la Hațeg, să-mi caute gazdă. Era hotărât să mă ducă la școala la care a umblat el, la școala grănicerească. Dar s-a adevărit și aici că socoteala de acasă nu se nimereste cu cea din târg. Pe drum, Tata s-a întâlnit cu popa Nicolae Todoran de la Paroșeni, care mergea într-o chestiune similară. Acest preot, pe lângă cei doi feciori mai mari, Nicolae, ajuns deja preot la Coroeșteni, și Gheorghe, licealist în clasa a VI-a la Alba Iulia, avea un fecior mai mic, care nu făcuse decât școala din sat și era destinat să rămână la gospodărie. Totuși, părintele s-a hotărât să-l dea pentru puțină învățătură la Hațeg. Auzind că pe mine Tata vrea să mă dea la școala românească, l-a convins să mă dea la cea ungurească, căci – spunea el – azi nu mai poți trăi fără limba maghiară. La Hațeg au mai găsit pe cineva care avea același drum: pe țăranul

Filip Cotoroiu din Lupeni. Și așa ne-am întâlnit în Hațeg trei copii de pe Jiu: Todor Todoran, Petru Cotoroiu și eu, la aceeași școală și la aceeași gazdă, la Ludovic Greger, maestru rotar, peste drum de biserica noastră, aproape de biserica calvină, care atunci se termina de construit, și de școala la care ne-am înscris.

Era o duminică frumoasă, la mijlocul lui septembrie. Tata a luat desagi în spate și am plecat împreună. Am lăsat-o pe Mama plângând. Eu eram voios. Nu vedeam momentul istoric, mergeam spre necunoscut. Am mers pe jos până la Dealu Babii, la unchiul Bruzan, unde am petrecut noaptea, iar dimineața am trecut dealul, am luat trenul la Merișori și am mers la Hațeg.

Todoran și Cotoroiu erau deja acolo. Nu știu cu ce certificate ori cu ce îndemănare s-au prezentat – poate știau deja să gângăvească ceva în ungurește, fiindcă pe la ei ajunseseră deja „barabele” –; destul că ei fuseseră primiți în clasa a doua, iar eu, cu cei patru ani de la școala din Coroeșteni, dar neștiind o vorbă ungurește, am fost primit în clasa întâi. „Ce să-i faci?”, zice Tata, plecând împăcat cu soarta.

Cum gazda noastră, Greger, avea și el doi copii, iar vecinul Böckl (cum vedeți, tot unguri neași!) avea și el trei copii, plus doi românași în gazdă (Petru Armean și Nicolae Cerbicean), în această societate de acasă și în aceea a tuturor copiilor la școală, vorbind tot timpul ungurește, peste două săptămâni vorbeam deja și eu limba destul de grea a lui Árpád.

Într-o sâmbătă după masă, ne jucam cu mingea afară din oraș, pe micul izlaz cu izvorul de unde se conduce apa la fântâna din piață. Deodată ni se pare că auzim strigând de pe drum (cam la două sute de pași):

- Ni-co-la-ee!..., Ni-co-la-ee!....

Colegii îmi atrag atenția că poate îmi sună mie. Mă uit. Cine era? Era Mama. A venit să mă vadă. Nu mai putea de dor și de îngrijorare: ce face copilul ei, atât de mititel, într-un oraș cu atâtea căruțe pe drum și cu multe alte primejdii?!... A venit sâmbăta, ca să stea toată duminica cu mine. Și mi-a adus ceva,

ce-mi lipsea: o periniță la căpătâi. Pe vremea aceea jienii nu se foloseau de perne de puf. Patul îl aveau așternut cu fân, iar la căpătâi aveau o grămadă de fân, cu ceva cârpe.

Nu mult după aceea urmă vacanța culesului de vii. Așa era atunci în Ardeal. Noi nu aveam acasă vii de cules, dar cel mai mare între noi, Todor, tot zicea: „Ce bine ar fi să mergem acasă!” Gazda nu ne lăsa decât cu învoirea învățătorului. Todor se învărti prin curtea învățătorului, vorbi cu servitoarea acestuia, spunându-i că i-am aduce cinste – nu mai știu dacă ei ori învățătorului, dar de adus nu am adus nimica –, destul că învățătorul – Elekeş Kálmán, Dumnezeu să-l ierte! –, un om bun la suflet, ne chemă la sine și ne dă voie să mergem acasă.

Nu trecuse nici măcar o lună și totuși ce bucurie să mă văd din nou acasă! Când am sosit, într-o după-amiază – fratele meu nu era acasă, ci la conace – am plecat în calea lui și l-am primit de departe cu o cântare „*Kis katona vagyok én.*” („Eu sunt un soldat mititel”) și cânta și el după mine, cânta după aceea și vărul Nistor, de răsună curtea: *chiş catona vaghioc en...*

M-am dus apoi la școala din sat și i-am uimit pe copii ce repede știu să scriu la tablă și să calculez.

Când am mers înapoi la Hațeg, a venit Tata cu mine. Și-a luat îndrăzneala, a mers cu mine la învățător și i-a cerut să mă treacă în clasa a doua. Învățătorul m-a pus să citesc, a stat puțin pe gânduri și m-a trecut. La sfârșitul anului m-am trezit premiantul clasei (în fiecare clasă era un premiu de 1 florin).

În anul următor m-a trecut în clasa a IV-a și tot eu am luat premiul.

În acel an am avut între colegi pe fiii unor foarte onorabili cetățeni români din Hațeg: pe regretatul Fabius Bontescu, pe Emil Șielariu, distinsul medic de mai târziu, și pe un rival, Böckl Ludovic, cel care fusese până atunci premiantul clasei. Acesta a venit cu noi și la liceu, dar după doi ani s-a reîntors la meseria tatălui său. O să-l întâlnim mai târziu la București.¹

---

¹ vezi pp. 96-97 (nota mea, P.B.).

Traiu nostru era modest, dar mulțumitor. La Greger plăteam 6 florini casă-masă pe lună. Camera noastră era bucătăria, acolo și dormeam. Alături era atelierul de rotar, unde lucra o rudă a gazdei: Dani baci. Mai mergeam și acolo să învățăm ori să-l întrebăm câte ceva. Știu că o dată memoram la gramatica maghiară: *van kerdő, állite és tagade mondat* (sunt prepoziții întrebătoare, afirmative și negative), tot repetând: *van cherdee, alite și tagade mondat ...* până ce întrebă Dani: „Ce spuneți voi, măi? Cum e în carte?”. Și ne-a arătat cum trebuie să citim, dar de explicat nici el nu ne-a știut explica.

O dată, l-a trimis gazda pe Todor să cumpere linte de la prăvălie. El, ca să fie fălos, se duce la Dani și-l întrebă: – Cum se zice unguerește: linte? El îi spune: – *Ész*. Dar pentru ce vrei tu să știi? – Mă duc la boltă să cumpăr *ész* de 20 de crăițari. – Așa?, izbucnește Dani în râs, ție-ți trebuie minte de 20 crăițari! – Nu minte, ci linte, răspunde Todor.

La religie mergeam la școala românească, unde nouă, uniților, ne-o propunea învățătorul Paul Oltean, absolvent de Teologie, iar ortodocșilor, învățătorul Simzian. Vicar era Ioan Ianza, pe care îl vedeam numai la biserică. Oltean ne încuraja pe noi, jienii, cu exemplul lui Dănilă Fireza (originar din Uricani), care lua atunci la Roma un dublu doctorat: în Filozofie și în Teologie. – La Roma, măi, ne spunea el, unde merg cei mai cuminți din toată lumea; la Roma, unde e leagănul neamului... Și începea astfel educația națională.¹

Îmi amintesc de vizita canonică făcută la Hațeg în 1893 de Episcopul de atunci al Lugojului, Victor Mihali. Îl văd și acum, cum predica din ușa Altarului. Acolo, la Hațeg am auzit

---

¹ Dar nu era așa de ușor la Roma. Regretatul Dănilă Fireza, ajungând eu mai târziu coleg cu el în Capitală, îmi povestea cum pe vremea lui ajunsese în Colegiul de Propagandă și Vasile Suciu, Mitropolitul de mai târziu. Și, ca tot românul, greu i-a fost să se obișnuiască cu regimul seminarial de acolo. De nu era Fireza, nu l-am fi avut pe acest vrednic Mitropolit.

întâia dată de greco-catolici și de greco-orientali, până atunci nu știam decât că suntem români și creștini. (În *Cultura Creștină*, Blaj, nr. 7-9 din 1941, Arhim Bonteanu arată că la ei în Moldova nu se știa de „ortodox”, ci numai de creștin și abia la școală a învățat că sunt mai multe feluri de creștini). Dar de „papistași” și de „reformați” (calvini) de unde să fi știut? Aici mi s-a explicat din partea gazdei că noi, greco-catolicii, suntem una cu papistașii, iar greco-orientalii una cu reformații (după judecata lui simplă de rotar).

La satele din jurul Hațegului nu am prea ajuns, decât până la Nălaț și Bărăști. De Prislop nici măcar nu am auzit, pe vremea aceea pășteau vitele prin bisericuța de acolo, ea fiind restaurată doar după aceea, sub vicarul Nestor.

Câteodată mă cuprindea dorul de casă. În anul al doilea, Todor nu a mai venit cu noi și Greger a primit în gazdă un alt copil în locul lui, pe fiul cantorului din Subcetate, Ioan Ciora. În iarna aceluși an, din cauza unei boli contagioase, școala a fost închisă. Eu cu Ciora, fără știrea gazdei, am plecat la Subcetate, de unde dimineața am luat trenul și am mers acasă. În același timp, Tata plecase cu ceva afaceri la Hațeg. Spunându-i gazda cum am plecat, s-a cam supărat el, dar când a venit acasă, seara târziu, eu dormeam, iar a doua zi nu mi-a mai zis nimica.

Când mergeam împreună acasă, noi, jienii, făceam o combinație care azi pare ridicolă. Biletele erau pe zone. Plecam dimineața din Subcetate cu un bilet de 15 crăițari până la Livadia, acolo ne dădeam jos și luam după-masă trenul tot cu 15 crăițari până la Petroșani și ne costa numai 30 crăițari, nu 40, cum era cu trenul direct. De la Petroșani la Vulcan costa tot 15 crăițari.

Ce ni s-a întâmplat odată? Mergeam acasă pentru vacanța de Crăciun din 1894, eu cu Petru Cotoroiu. Am intrerupt călătoria la Livadia, dar, după ce am stat o jumătate de zi prin frig, trenul de după-masă a venit cu întârziere. Când a ajuns la Petroșani, garnitura de Lupeni plecase. Era seara la 10 și ne-au dat afară din gară. Am mers la o cârciumă apropiată. Aci mai erau doi oameni. Am fost întrebați: ce căutăm aici, noi,

doi copii, pe vremea aceasta. Am povestit ce pășisem. Cei doi oameni și-au golit paharele, apoi unul dintre ei ne-a spus: – Veniți cu mine. Era grăjdarul societății miniere. Ne-a dus la grajdul lui, ne-a făcut culcuș în ieslea cu fân, unde am dormit bine, iar dimineața la ora 5 am plecat cu trenul spre Lupeni.

LA COLEGIUL „KUN” DIN ORĂȘTIE

De ce aici?

Două sunt cauzele pentru care Tata m-a dus la liceu la Orăștie: una, că de la școala maghiară din Hațeg nu puteam fi îndrumat decât la liceul calvin din Orăștie; alta, că era liceul care răspundea cel mai bine dorinței de a fi cât mai aproape de casă. Asta, pentru motive de boală ori de alt ordin, în niciun caz cel de a mă ține cu „traista” de acasă, cum se califica așezarea copiilor la gazdă, cu alimentele aduse de acasă și consumate pe rând de către copiii de la aceeași gazdă. La această grea afacere părinții mei nici nu se puteau gândi pentru motivul că pe Valea Jiului producția de alimente era și este deficitară.

De fapt, pe vremea aceea, în județul Hunedoara, singurul liceu clasic era cel calvin de la Orăștie. La Deva era un liceu real, la Brad un gimnaziu ortodox, iar la Petroșani atunci se înjghebau primele clase ale unui gimnaziu particular, devenit mai târziu liceu în toată regula.

Despre Orăștie

Orăștie (ungurește *Szásyváros* = „oraș săsesc”, nemțește *Broos*, derivat de unii maghiari tot de la *váres*, ca și românescul „oraș”) e situată la marginea de Vest a Câmpului Pâinii, cea mai întinsă regiune a Văii Mureșului, în județul Hunedoara. Ea forma cetatea cea mai de vest în seria celor șapte orașe principale săsești numite „Fundus Regius”. Totuși, cetatea ei nu îngloba orașul, ci abia un mic teren din el, la o margine (pe atunci), aproape de râul ce îi alimenta șanțurile.

De fapt, Orăștie a fost întemeiat ca oraș săsesc prin secolul al XII-lea, împreună cu câteva sate din jur (Romos, Castău, Beriu, Pricaz), din care abia la Romos se mai găsește ceva populație săsească, mulțumită parohiei bogate, care a atras acolo preoți de seamă (cum era pe vremea mea scriitorul Dr. A. Amlacher); încolo, populația săsească din aceste sate a fost complet absorbită de urmașii dacilor, care au penetrat încet la șes, venind din Munții Sebeșului. Numele germane ale unor români, ca Neumann, Haițer, Neustätter, Volf, Svarț – arată că pe aici au trecut și alte generații. Am avut și eu la religie colegi cu numele de Neumann Rudi și Neustätter Pompei. În oraș, bineînțeles, elementul săsesc s-a menținut grație organizației lui, dar numericeste a scăzut mereu.

Dar nici românii nu sunt numai de ieri-alaltăieri la Orăștie. Altfel nu s-ar fi născut aici renumitul umanist Primate al Ungariei, Nicolaus Olahus (1568) și n-ar fi avut pentru cine să înceapă în 1588 Episcopul român calvinizat din învecinatul Turdaș, Mihai Tordași, tipărirea Vechiului Testament (Palia) în tiparnița de la Orăștie ...

Apoi filmul se schimbă. Elementul maghiar i-a împins de-a binelea înapoi pe sași. În unele orașe ca Aiudul i-a desființat de tot. Și unгурii din Ardeal au acceptat calvinismul ca religie dominantă, creându-și numeroase fortărețe sub principiul calvinismului. Iată pentru ce se găsea și la Orăștie un colegiu calvino-maghiar, nu luterano-săsesc. Maghiarii calvini din Ardeal aveau șapte asemenea colegii pe vremea noastră.

Colegiul „Kun”

Nucleul din care s-a dezvoltat acest colegiu a fost o simplă școală primară parohială, întemeiată pe la 1560, ajunsă în secolul al XVI-lea școală supraprimară, iar în secolul al XVII-lea școală medie (secundară) pentru nobilimea maghiară din județul Hunedoara. De aceea, principele Gheorghe Rákóczy I a cumpărat un teren intravilan și pe acela a construit un edificiu cu etaj, în care 24 tineri erau instruiți pe cheltuiala lui. Pilda sa a

fost urmată de principii următori, Acațiu Barcsai și Mihai Apaffy, care la 1663 au dăruit zeciuiala de la Sibiu.

Dacă sprijinul acesta oficial favoriza numai pe copiii nobililor maghiari și pe cei pe cale de a se maghiariza ori avea în vedere atragerea populației sărace spre binefacerile culturii dominante¹, nu mai cercetăm aici. Pe vremea noastră se vorbea de menirea acestei școli de a contribui la remaghiarizarea ungarilor valahizați. Se acordau favoruri tinerilor români care s-ar fi înscris la religia reformată. Numai două cazuri cunosc, în care să se fi făcut uz de acest ajutor, unul de scurtă durată din cauza intervenției preotului nostru.

---

¹ Chestiunea aceasta cu pretinsa valahizare a unor maghiari din jud. Hunedoara și cu nevoia remaghiarizării lor se prezintă cu totul altfel în lumina dovezilor istorice. O inscripție găsită pe o carte bisericească la Turdaș spune: „Să se știe cum că, la anul 1582 de la Hristos, biserica de la Turdaș, din coastă, care încă de la Daci (?! va să zică era biserica veche) rămase Românilor, a fost sub stăpânirea Episcopului Alexă (se vede că avea și acest nume, în familie, Episcopul Mihai) Turdaș, împreună cu pământurile de la câmp. Dându-le apoi dintre noi, dintre Români, calvini: Ion Boldea, cui i s-a dat apoi nume unguresc Szatmari Jánes, Dumitru Zeledințan, care după aceea s-a numit Lozsádi Demeter, Gruia Peter, care cu acest nume a și rămas, și Căpruț Adam, ce s-a numit Kápronczi, cu femeile lor și cu copiii, cu numărul de 26 suflete, Craiul Ardealului Măria Sa Gheorghe Rákoczi la anul 1652 ne-au luat biserica, cu pământurile de la câmp, și au dat calvinilor, ce s-au numit mai sus, pentru care multă vrajbă am avut cu ei, și neputând pridi, am fost siliți a ne face altă biserică, și aceea din nou, care am lipit-o cu pământ și am văruit-o”. Documentul acesta a fost publicat de I. Boroș în *Unirea*, Blaj, nr.38 din 1900. Vezi Bunea, *Vechile episcopii*, Blaj 1902, pp. 42-43. Documentul a fost scris în 1655, Luna Cireșar, de Grigore Vlad, parohul Turdașului. Se știe, că în câteva sate din Țara Hațegului au fost chiar bătăi între poporul român și câteva familii calvinizate prin înnobilitare (Maresc-Mara, Budescu-Buda etc.) care foloseau și ei bisericile românești, întorcând icoanele la perete. V. Bunea, *Episcopii P.P. Aron și D. Nevancovici*, Blaj, 1902, pp.153-9.

Școala calvină din Orăștie a luat drumul adevăratei ei ascensiuni când, în anul 1832, a fost ales priepitrop contele Gothard Kun, care, rămânând protectorul ei până la moartea sa în 1895, a contribuit la dezvoltarea ei cu tot concursul său moral și mai ales material. Școala i-a și luat în 1877 numele, mai întâi ca institut de învățământ (Kun-Tanoda), apoi ca și colegiu (Kun-kollegium)¹. În înțelesul etimologic al cuvântului, „colegiu” înseamnă o corporațiune ori un institut supus acelorași legi, aceluiasi regim; numirea se potrivește institutelor de învățământ cu internat, unde viața membrilor e reglementată sub toate raporturile. În acest sens, calvinii din Ardeal au numit „colegii” cele șapte institute secundare ale lor.

Edificiul vechi, așezat lângă zidurile cetății, la cotitura șoselei naționale ce trece prin Orăștie, a fost schimbat în 1910 cu unul nou, în care se găsește azi liceul „Aurel Vlaicu”, deschis tot atunci. În România Mare, Colegiul Kun, îmbogățit cu secție reală, cu liceu de fete și comercial, a mai trăit doar câțiva ani, fiindcă, găsindu-se acum într-o regiune cu o populație maghiară minoritară – în jud. Hunedoara abia 12% sunt minoritari și aceia în bună parte muncitori pe Valea Jiului – a trebuit să-și sisteze activitatea.

La sânul Almei Mater

Așa se numea colegiul pentru noi, copiii: *Alma Mater* = „Mamă bună”. Asta, pentru că ea ne ocrotea cu toate cele necesare: școală, cămin și cantină (internat și convict).

Înainte de a merge la liceu, a trebuit să trec printr-o operație dureroasă: schimbarea portului. Dacă la liceele românești se mai puteau vedea, cel puțin în clasele inferioare, copii în port românesc, la un liceu ungiuresc așa ceva nu se concepea. Am mers cu Tata, într-o Duminică, la Lupeni, unde

---

¹ Datele reproduse aici sunt luate din retrospectiva istorică publicată în *Anuarul* pe 1922-23 al Colegiului „Kun”. Ne folosim și de *Albumul Colegiului (Emlék könyv)*, apărut în anul 1925.

năpădiseră, odată cu începutul mineritului, o mulțime de comercianți din Galiția (acelaș fenomen s-a repetat, după câțiva ani, la Vulcan); acolo mi-a cumpărat Tata un rând de haine nemțești, pe care le-am și îmbrăcat pe loc și am venit așa acasă. Când m-a văzut Mama, a plâns amarnic. Fost-a plânsul acesta semnalul de despărțire între două lumi în viața mea: lumea satului românesc, a vieții patriarhale de acolo și lumea nouă, a „negrețelor”, în care intram acum, și din care așa de mult aș fi dorit să mă reîntorc – am avut adesea astfel de momente de slăbiciune–, dar nu s-a mai putut!

Am intrat în această lume nouă la începutul lui septembrie 1895, când am pus piciorul pe primele trepte ale Colegiului „Kun”. Și, urcând scara la etaj, am ajuns la coada formată din părinți și copii, care așteptau la biroul directorului să le vină rândul la înscriere. Pe vremea aceea liceele nu aveau secretariat și directorul le făcea pe toate. Numai încasarea taxelor era încredințată unui alt membru al corpului didactic, care nici el nu purta titlul de casier, ci de „administrator al taxelor colegiale” (*kell-dijkezelö*). Nici nu era atâta lucru de birou ca acum: nu se făceau state de plată și nu veneau ordonanțe de plată, salariile se plăteau direct de percepție, cu sume rotunde, cu chitanțe timbrate la valoarea impozitului pe salar, care era încasat în acest chip. Nu erau nici atâtea tabeluri sau ordine de executat; neconținutele schimbări de regim ori chiar de programe și de manuale școlare erau necunoscute pe vremea aceea. Când venea vreo schimbare, venea după o convenită pregătire și se trata cu toată gravitatea ca ceva ce urma să rămână.

Totuși, munca directorului nu era ușoară, astfel încât, mai târziu, când ajunsesem în ultimii ani de liceu, mai ajuta și câte un alt profesor la înscrieri.

M-au înscris la liceu ca intern. Pentru clasa a I-a a liceului se dădea și un examen de primire. Dar cum? Când se adunau doi-trei copii, era chemat profesorul clasei prime cu încă un profesor, duceau copiii într-o sală și le puneau câteva întrebări. Eu eram cu prietenul Petru Cotoroiu. După primele întrebări,

profesorii au declarat între ei: „Cei de la Hațeg sunt bine pregătiți!” și au mers cu noi la director, care ne-a făcut înscrierea.

După înscriere, interniștii ocupau pe nimerite un loc într-una din camerele internatului, așteptând repartizarea definitivă (dislocație), ce se făcea după terminarea înscrierilor.

Un internat modest

Aș fi vrut să zic că internatul era „original”, dar mă tem că și la alte licee se aplica sistemul de aici. Nu avea camere de studiu (numite „muzee”) și dormitoare distincte, ci elevii își petreceau și ziua și noaptea în aceleași camere. Ele nu erau prea mari, ci potrivite pentru opt-zece copii. La mijloc era o masă lungă, comună pentru toți băieții, în afară de *primarius* și de *secundarius*, care – fiind elevi în clasele VI-VIII – aveau mesele lor la un capăt, puse alături. Ei supravegheau ordinea. În vederea economiei de loc, paturile erau duble, un pat fiind superior și unul inferior. Sub patul superior erau amenajate două sertare destul de mari, în care se țineau lucrurile; sub ele era patul inferior, cu mici roțițe, care era tras seara afară și pe care se culca copilul. Totul era din fier. Nu se găsea nimic altceva – noptiere, dulapuri sau cuiere –, ci doar scaune, un lavoar de tinichea zincată și o cană mărișoară pentru apă. Pentru patul superior se plătea o taxă dublă de 8 florini. E de la sine înțeles că eu aveam patul inferior.

Încălzirea se făcea cu sobe de tuci. Lemnele se cărau în brațe de către toți locatarii unei camere, pe rând. Cu apa era mai rău. Ea se aducea de la fântână, dar fiindcă aceea din curtea colegiului nu era bună, trebuia adusă de la parohia reformată, la vreo sută de pași. Fiecare cameră avea unul sau doi elevi numiți servitori (*szelga*), care, în schimbul unei reduceri la taxele de instalare, se angajau să aducă apă proaspătă la spălat. Era o situație destul de umiltoare și plicticoasă¹. De cu seară nu se

---

¹ Instituția aceasta puțin democratică și puțin pedagogică, dar utilă pentru copiii săraci, pare că mai demult a fost împreună cu mai multe

putea aduce decât o singură cană, care dimineața abia ajungea la 3 copii. Dacă elevii erau mai blestemați și vroiau să-i facă mizerii „servitorului”, cum toți se spălau într-un singur lavoar, tot după al doilea ori al treilea dintre ei strigau: „Nicolae ! Adă apă!”

Tata nu m-a lăsat să fiu „servitor” în primul an, dar în anii 2-4 am făcut acest serviciu, pentru a mai economisi din cheltuieli. Altfel, libertatea era destul de mare în internat: elevii erau liberi să iasă în oraș până la 8 seara. Atunci suna clopoțelul mai îndelung, se făcea aerisirea camerelor timp de zece minute, se încuia poarta, se făcea controlul în camere și se începeau două ore de studiu.

Controlul îl făcea așa numitul „apparitor”: unul din primarii camerelor venea (cu rândul) în fiecare cameră, cu un băț în trei dungi, pe care erau lipite listele cu numele elevilor. El trebuia să strige apelul în fiecare cameră, dar de regulă nu o făcea decât cu o bocănitură în ușă. Intrând, întreba: „Lipsește cineva?” La care toți, în poziție de drepți, răspundeau „Nu!”, chiar dacă cineva nu era acasă.

Unul din profesorii mai tineri era un fel de pedagog al internatului, cu titlul de „senior”, dar el nu făcea decât să primească poșta, pe care o așteptau elevii cu atâta dor.

Viața în internat

Clopotul anunța scularea dimineața la 6. Urmau spălatul, îmbrăcatul și studiul până la 7,30, când, tot la invitarea clopotului, elevii mergeau pe două rânduri la cantină pentru micul dejun: într-o zi primeau cafea cu lapte, în alta supă de chimion. Tot în ordine se reîntorceau la internat. Același procedeu se repeta la prânz și seara. La prânz erau două feluri, seara un fel, cu pâine semiintegrală, 750 gr. pe zi, iar carne 275 gr.

însărcinări, dar și cu mai multe favoruri. „Măturam camera, aduceam apă și ștergeam sticla de la lampă, și ușuram greutatea părinților, fiindcă nu plăteam niciun crucier didactru”, scria un predecesor, în *Albumul Colegiului* cit., p. 132. Pe vremea mea numai apă trebuia să aducem, toate celelalte le făceau servitorii.

Rugăciunea se făcea la masă, nu în camere, dimineața și seara. O făceau, pe rând, primarii meselor, cu un text liber, conceput de ei (metodă protestantă), ceea ce pe mulți îi pune în într-o situație delicată, neștiind ce să se roage. Cu totul altfel sunt rugăciunile noastre, cu textele stabilite întâi de Hristos, apoi de Biserică!

Se făceau rugăciuni comune (preces) la începutul cursurilor, când veneam din vacanță, și la sfârșitul lor, când plecam acasă. Tineretul era adunat în sala de desen (vechiul edificiu nu avea sală festivă), unde se făcea o cântare religioasă, preotul ținea o rugăciune și se încheia cu o altă cântare. Observ că, deși în ritul calvin rugăciunile se fac pe de rost, ca improvizatie – imitând pe vechii creștini –, totuși am avut și un preot care le citea din carte. Au și protestanții Molitvelnicele lor!

La biserică, duminicile și de sărbători, eram obligați să mergem fiecare la biserica lui, sub supravegherea unuia dintre cei mai mari. La sunetul clopotului, toate cultele – în afară de israeliți – se adunau în curte și plecau de acolo. După posibilitate, se respectau și sărbătorile noastre, cele după calendarul vechi: la Crăciun vacanța se întindea până după cel românesc, la Paști de asemenea dacă nu era decât o săptămână între ele; dacă era mai mult, atunci făceam Paștile la Orăștie, având libere numai cele două zile de sărbătoare, ca și în cazul altor sărbători mai mari.

Peste zi, dacă nu aveam lecții, eram liberi. Dar fiindcă în internat silențiu era obligatoriu doar seara, mai bucuros învățam afară, plimbându-ne ori așezându-ne undeva prin curte, prin grădina cetății ori prin grădina publică de la marginea orașului. În afară de timpul friguros al iernii, fie că era toamna, primăvara sau vara, vedeai câte unul sau doi elevi pregătindu-și lecțiile în toate aceste locuri. Dacă treceau pe acolo domni ori domnișoare, elevii aruncau poate o privire spre trecători, dar nu se lăsau conturbați.

Seara era obligatoriu studiul în cameră de la 8 la 10. Dacă ne gândim că în Ungaria ceasul era cu o oră mai devreme,

ca și cel al Europei Centrale, vom înțelege ce greu era pentru bieții copii – mai ales pentru cei din clasele inferioare – să stea seara până la orele 11 după ceasul nostru! Adormeau la masă și în zadar îi tot admonestau cei mari să învețe. De aceea s-a admis excepția ca cei din clasa a I-a să se culce dacă au pregătit deja lecția.

Colegii de clasă, de școală și de internat

În prima seară a vieții mele de licean internist, în camera nr. 8 de la primul etaj, m-am văzut la o masă cu aceia cu care aveam să petrec cei mai frumoși ani ai copilăriei. Cu duioșie mă gândesc la ei acum, după 52 de ani.

În ordine alfabetică, mai aproape de mine era acel Ludovic Böckl, rivalul din ultima clasă de la Hațeg. Alături era și colegul din Lupeni, Petru Cotoroiu, care din clasa a IV-a a trecut la Școala Normală a Statului din Deva. Nu știu dacă încă la școală ori după aceea, ca să ajungă la un codru de pâine, și-a maghiarizat numele în Kemény. Dar a rămas după el o familie curat românească.

Ceva mai departe stătea un alt Petru, Groza, un băiat îndesat, care abia mai târziu s-a smuls și s-a făcut bărbatul voinic de astăzi. Rezervat, cu privirea-i serioasă, câteodată cruntă, acest coleg nu ne dădea nici pe departe de bănuț cum a ajuns aici la liceu tocmai din Banat. Ulterior am aflat că anumite năzdrăvănii – pe care el însuși le povestește până astăzi și care se vor publica în altă carte – au făcut pe părintele Adam Groza de la Coșteiul-Mare să-și aducă copilul cel mai mare la Orăștie la liceu. Motivul adevărat era însă, cred eu, de ordin familial.

Părintele Adam Groza, hirotonisit în 1885, fusese preot ajutor pe lângă tatăl său, în comuna lui natală, Băcia (lângă Simeria), unde a rămas titular după moartea tatălui său. Dar în anul 1891 a trecut la parohia Coșteiul-Mare, lângă Lugoj, ducând cu el o soție bolnavă și trei copilași. Nu mult după aceea, a rămas văduv. A luptat cu toate mizeriile vieții unui preot văduv din tinerețe, dar – pe lângă restaurarea parohiei, pe

care a pus-o în cea mai bună rânduială – și-a consacrat toată atenția educației celor trei copilași. Între aceștia, Petru era cel mai dinamic. El avea nevoie de atenție din partea familiei. Și cum părintele avea la Băcia o soră, măritată Martensi, iar alături, la Petreni, o altă soră, soția preotului Bobeiu, e ușor de înțeles că a adus pe Petru la Orăștie, unde a făcut și părintele liceul. De aici, băiatul putea merge în vacanțe la mătușile lui, iar ele puteau să-l viziteze mai des.

Soarta a voit ca să mă apropiu tot mai mult de acest coleg, firile noastre complectându-se mult, și să fim singurii români în clasă, până la sfârșitul studiilor. Chiar și după terminarea liceului am rămas în aceeași solidaritate sufletească, deși am bătut drumuri deosebite.¹

Să mai aruncăm câte o privire și prin camera din vecini. Iată un copilaș cu înfățișare bine îngrijită, vioi, a cărui privire trădează că el va mai face încă multă zarvă în țară: e fiul unui fabricant de spirtoase de la Lipova, Otto Roth. Vis-à-vis de el, e un băiat sărac, tot de prin părțile acelea, orfan de tată, dar elev bun, merit să fie primul premiant în anul I: Ernest Tökés. Alături, un alt băiat sărac, dar bun elev, Béla Serestély, fiul unui mic funcționar al atelierelor căilor ferate din Simeria. Va rămâne orfan de tată și după clasa a VI-a va trece la particular, pentru a putea ocupa postul avut de tatăl său, ca să-și salveze familia. Acest lucru nu l-a împiedicat să devină unul dintre cei mai cunoscuți poeți și scriitori maghiari din Ardeal². Firea lui

---

¹ Nu va fi fără de interes să dau aici câteva date referitoare la familia Petru Groza. Originară din Rovine (Munții Apuseni), familia a avut un vlăstar, pe preotul Simion Groza, tribun în 1848, care a murit la Țebea. Un alt vlăstar al ei, Adam Groza, preot la Trotia, a administrat și Băcia, unde soția lui avea casă și moșie. Fiul acestora, Adam, născut în 1859, e tatăl lui Petru. Acesta s-a născut în 1884, iar frații lui, Liviu și Victor, s-au născut în 1886 și 1888.

² Lucrările tipărite de Béla Serestély sunt *Uj hiten (Credință nouă)*, poezii, Budapesta, 1907; *Az örök rejtély (Taina vecinică)*, poezii, volum

poetică s-a manifestat deja în clasa a I-a, scriind poezii încă de pe atunci. Și, cum pe vremea aceea și eu comiteam așa ceva, primarii celor două camere ne-au pus odată la întrecere, spre amuzarea tuturor.

Cum de nu am bănuit noi atunci că de fapt într-un alt coleg de-al nostru se ascundea un viitor poet?! Era Victor Ungur, un băiat mititel, ca și tatăl său, părintele Ungur din Zlaști-Hunedoara. Victor a plecat de la noi în clasa a V-a, preferând liceul romano-catolic de la Alba Iulia. A luat bacalaureatul, a urmat Teologia la Sibiu și mi-a fost și mie, scurt timp, coleg ca preot în Vulcan. Recăsătorindu-se, a intrat în administrație și azi e director de prefectură la Lugoj¹.

Un alt român, care nu a ținut cu noi până la sfârșit, a fost Iuliu Stoica, din Romos. Din clasa a V-a a trecut la garda financiară, unde tatăl său era sergent („respicient”). Aici a ajuns destul de bine, trecând cu un grad superior în serviciul Statului român.

Dintre colegii de clasă externi îl menționez pe Natan Hirsch, care, împreună cu fratele său, Meriș, doi copii săraci, stătea undeva în gazdă. Natan avea să fie primul premiant al clasei în anii II-V, cedându-mi apoi mie locul în clasele VI-VIII. Era un băiat căruia nu-i lipseau înclinările artistice, dar nu a avut noroc în viață. Nestatornic, a ajuns profesor, dar a murit în cele din urmă în mare mizerie, la Budapesta.

Mai târziu, au venit în clasa noastră și au rămas până la sfârșit două elemente foarte bune: Béla Horváth, din Sicula-Arad, care din fiu de notar a ajuns la Ministerul maghiar de Interne în cea mai înaltă funcție, de secretar general de carieră și locțiitor al Ministrului; celălalt, Alexandru Konza, maghiar neaș de pe pustă (Karczag), era un bun camarad, care niciodată nu a

---

dedicat lui P. Groza, Deva, 1922; *Zeniten (La zenit)*, poezii, Deva, 1924; un volum de poezii și trei piese de teatru au rămas în manuscris.

¹ Lucrări tipărite de Victor Ungur sunt *Gânduri ce nu-ți dau pace*, poezii, Lugoj, 1925; *Tortul clipelor singurătății*, poezii, Lugoj, 1928; *Pe calea ortodoxiei*, lucrare teologică, Lugoj, 1931; *Căminul veghează*, operetă, Lugoj, 1930.

avut vreo izbucnire de șovinism. Azi e directorul liceului calvin din Budapesta și inspector pe țară al învățământului de limba engleză.

Cu caracter flotant, am mai avut colegi de clasă români – care veneau câte un an-doi, pentru a învăța limba maghiară – ca Aurel Boteiu, azi medic general în rezervă, și Virgil Musta, protopop ortodox la Oravița.

Voi menționa și câțiva din elevii altor clase, care erau pe vremea aceea la Orăștie. În clasa a I-a imediat superioară erau mai mulți români, dintre care patru s-au făcut preoți ortodocși: Armean, Stîrc, Neacșa și Lula. În aceeași clasă, primul premiant era unul Nagy Vilmos, ajuns mai târziu Ministrul de război al Ungariei. Mai mari erau Olimpiu Suciul, azi protopop ortodox în Vulcan, și regretatul Aurel Vlaicu. Cu trei clase mai sus de noi erau doi români eminenți: Mihai Tiria și Zaharie Gherman. Tiria fusese primul premiant al clasei, până în clasa a VIII-a, când a ajuns premiantul întâi Gheorghe Bartok, fiul preotului II din Orăștie, devenit între timp episcopul (superintendentul) calvinilor, la Cluj. Acesta era și el un element bun, dând dovadă de aptitudini filozofice și literare, încât omenește e de înțeles că l-au pus pe el primul la bacalaureat. Tiria a protestat împotriva detronării sale prin aceea că nu s-a prezentat la ridicarea premiului acordat lui.

Gherman nu era între cei pur eminenți, dar era o minune la limbile clasice: în clasa a V-a, îl consulta pe el profesorul la latină, iar în clasa VII ținea discursuri în limba greacă. Și la Universitate a ajuns mâna dreaptă a profesorilor respectivi. Sub regimul românesc a ajuns inspector secundar la Cluj, pe când Tiria, după o scurtă încercare la Teologie, s-a făcut avocat și a ajuns și parlamentar.

Din clasele inferioare nouă, voi menționa pe Nicolae Bretan, cântărețul de mai târziu, care și-a făcut acolo debutul; pe Victor Groza, căruia Petru, cu firea lui dinamică, îi făcea multe mizerii. După plecarea noastră din Orăștie, Victor a trecut la Brașov, unde avea pe celălalt frate al său la liceul comercial.

Aici a luat lecții de educație fizică și asta a contribuit mult la armonizarea raporturilor dintre frați. Victor e azi inspector general sanitar și fost prefect. Să îi mai pomenesc și pe Solomon Armean și Ioan Traian, ambii protopopi enfirici, îmbătrâniți cu cinste în slujba preoțească! Solomon era frate cu Petru: unul s-a făcut preot ortodox, celălalt unit.

Profesorii

În primele clase, am avut tot profesori mai tineri, suplinatori; iar dacă erau titulari, erau de mai puțină greutate. Cu profesorii stabili și de greutate, care își imprimau pecetea lor asupra institutului, am făcut cunoștință abia începând cu clasa a III-a.

Între aceștia, primul e directorul Francisc Simon. Cu el am făcut cunoștință ca director la prima înscriere și când am avut nevoie de anumite acte administrative. Ca profesor, l-am avut în clasa a III-a la geografia fizică și în clasele VII-VIII la fizică. Acest studiu se deosebea de ceea ce se înțelege azi sub titlul de „fizico-chimice”. În ultimele două clase se învăța temeinic mecanica (pe bază de matematică), acustica, optica, calorică, magnetică, electricitatea și cosmografia. Bietul director se chinuia să ne explice, scriind la tablă formule cu tot felul de deducții, încât uneori se pierdea și el în ele, dar scotea rezultatul până la urmă nesupărat de nimeni. Era un om autoritar, pășind grav și suflând din greu, și de aceea era poreclit „foale” (*fujtate*). Dotat cu o cultură enciclopedică largă, vorbea bine franceza, lucru rar pe vremea aceea la unguri. Era cea mai reprezentativă figură nu numai a liceului, ci și a maghiarimii din oraș. Era oarecum îndrumătorul vieții publice a clasei dominante de aci, fiind președintele casinoului și redactorul-editor al gazetei locale maghiare intitulată *Orăștia (Szászváros)*¹. Nu părea pripit, nici

---

¹ Așa era moda în Ungaria: gazetele locale exprimau și prin titlul lor menirea ce o aveau, de a fi organele de publicitate ale unei mici regiuni. În fiecare reședință de județ, în fiecare oraș ori chiar centru de plasă, exista o gazetă intitulată *N și jurul lui* (ori *ei*, ori *lor*). Dacă mai exista

exagerat în măsurile pe care le lua, deși anumite explozii sau răbufniri nu-i lipseau nici lui. Era loial față de stăpânire și îmi amintesc cum ne spunea o dată la curenții electrici că nu e bine niciodată să mergi împotriva curentului ...

La dragoste nu a avut noroc. Cum îmi spunea mai târziu un fost coleg de-al lui de liceu, i-a murit idealul când a fost în clasa a VIII-a. Ca profesor, s-a căsătorit cu directoarea gimnaziului de fete de la Orăștie. Dar căsătoria nu i-a oferit căldura unui cămin. Cu timpul a divorțat. La întâlnirea noastră de 10 ani l-am găsit deja în retragere, într-o cameră din curtea casei lui cu etaj din strada Castăului, construită din micile lui economii. La întâlnirea din 1921, când pensia lui era aproape de zero, l-am găsit pe acest om, care dominase cândva Orăștia, într-o mizerie extremă, ajuns – dacă e adevărat – tăietor de lemne ...

Din galeria profesorilor mai bătrâni, ne vom opri mai întâi la Paul Csürös. Specialitatea lui principală era limba maghiară, iar cea secundară germana. Cu aceasta ne-a venit în clasele a III-a și a IV-a, apoi a continuat cu maghiara în V-VIII. Nu era un savant, nici un mare pedagog, dar era un om aspru, rigid și pretențios. Era groaza copiilor. Pe cine lua la ochi și cui îi purta pică, era vai de el. O dată îmi amintesc că, în clasa a V-a, a pus în genunchi pe unul care era cam neajutorat, a luat un lemn gros de la sobă și l-a pus în locul copilului, spunând: „Uitați-vă, ăsta-i P.A. Șezi aici, fiule buștean, iară tu, dobitocule, stai acolo în genunchi!” ...

Interesant este, că noi, cei doi români, eram mai bine văzuți. Când a intrat prima dată la noi, în clasa a III-a, m-a strigat pe mine și mi-a dat o însărcinare. „De unde a știut el de mine?” mă gândeam. În același an, făcându-ne inspecție faimosul Tégylás Gábor de la Deva, ca locțiitor al directorului regional Elischer de la Sibiu, Csürös a strigat pe câte unul sau altul, dar

---

și o a doua, a treia gazetă, cum era la orașele mari (Cluj, Arad sau Timișoara), acelea luau alt titlu, de regulă tot cu referire la localitate (d.ex. la Deva era *Deva și jurul ei*, alta: *Hunedoara*; la Petroșani era *Petroșani și jurul*; alta: *Valea Jiului ș.a.m.d.*).

la urmă m-a chemat și pe mine. Am răspuns și m-a pus să scriu o propoziție la tablă. Am scris-o corect, în nemțește, la care Téglás mi-a adresat câteva îndemnuri patriotice: „Bine, fiule, învață mai departe și să fii credincios patriei maghiare, care nu face deosebire între diferitele naționalități, ci pe toți îi fericește!”

Începând cu clasa a IV-a ori a V-a – nu-mi mai amintesc exact –, Groza a devenit secretarul lui Csürös. Acesta își construia o casă cu un maestru constructor român, neștiutor al limbii maghiare. Groza servea de tălmăciu atât la întâlnirile lor, cât și la redactarea scrisorilor. Unde mai pui că omul avea și o fată, iar Petru era băiat chipeș. Totuși, baza bunelor noastre raporturi cu Csürös a rămas tot încrederea lui în sârguința noastră în învățarea limbii maghiare. În privința aceasta, este caracteristic incidentul ce-l voi povesti mai la vale, de la examenul de clasa a VII-a.

După Simon, a ajuns director Csürös. Dar asperitățile războiului din 1914-18, mai ales după intrarea în acțiune a României din 1916, când oficialitatea i-a forțat pe cei din județul Hunedoara să se refugieze, i-a zdruncinat nervii în așa hal încât a demisionat ca director. Locul lui a fost luat de un profesor mai tânăr, Dr. Pr. Görög, care știa perfect românește, dar care era un dușman ireductibil al românilor, încât la trecerea Ardealului sub stăpânire românească, colegiul nu a mai avut niciun folos de la el. Când s-au trezit și au pus ca director pe moderatul și foarte loialul – deși din părțile Budapestei – profesor A. Nagy, era deja prea târziu.

Gr. Déák ne-a fost profesor la latină în clasele IV-VI și la greacă în V-VIII, un om aspru, care îi mai scutura pe unii la cap, smucindu-i de păr ori arzându-le câte o palmă. Din acest motiv a încetat să ne mai propună latina în clasa a VI-a. Când a pălmuit un elev, ne-am pus toți în grevă și profesorul a fost schimbat. Mai târziu am dorit să vină înapoi, căci nici urmașul lui, Nagy, un tânăr prea meticulos, nu ne convenea, dar nu s-a mai putut. Ne-a rămas numai la greacă și ne era diriginte. La greacă, se spunea că era cel mai bun profesor din Ardeal.

Propunea logic și intuitiv, trebuind noi să arătăm întotdeauna accentul – o chestiune dificilă în limba greacă – cu degetul în aer.

Déák era și el unul dintre profesorii cu academia teologică, cum mulți dintre aceștia aveau liceele confesionale din Ardeal. Împreună cu profesorul de muzică, tipărise și o carte de cântece pentru clasele prime de liceu (*Magyar Kalliope*).

Un alt profesor bătrân, pe care l-am avut în clasele IV-VI, era Ioan Sándor. El era „domnul cel bun” al liceului, spre marea nostru regret ulterior, fiindcă la un studiu atât de important ca științele naturale nu am învățat aproape nimic. Nici sistemul său nu era bun. În clasa a IV-a se învăța mineralogia cu elementele de chimie, în clasa a V-a botanica, iar în clasa a VI-a zoologia. La el chiar dacă erai bătă, te trimitea la loc, dar nu-ți punea notă rea, ci îți zicea: „Fiule, mi-e milă de tatăl tău!”... Și la examen scăpam ușor. Pe atunci examenul de fine de an cădea greu în cumpănă. Nu-mi amintesc de celelalte clase, dar la botanică știu că bătrânul avea obiceiul să spună celui strigat: „Fiule, spune-mi o plantă.” Noi împărțeam dinainte plantele între noi și fiecare și-o învăța pe a lui. Dar s-a întâmplat ca un băiat, atunci când a fost strigat și a pășit în fața comisiei la tablă, a început să turuie fără să aștepte întrebarea: „A tök – cucurbita pepo!” Atunci profesorul l-a invitat: „Bine, fiule, vorbește despre cucurbetă” ...¹

Dar iată-l și pe bătrânul Ludovic Vitus. Era profesor de limba germană (ne-a propus în clasele IV-VI), dar accentua mereu că el cunoaște și limba olandeză. Era e cum e secuiul mai șiret. O dată, un român dintr-o clasă superioară nouă se tot căznea la răspuns cu *der, die, das* și nu-i prea mergea. Atunci profesorul se duse la el, îl bătă ușor pe umăr și-i zise: – Nicolae,

---

¹ Dacă s-a întâmplat ca profesorul să ceară elevului să mai spună un nume și să vorbească despre această plantă, atunci era un dezastru: se răsturnau toate pregătirile și clasa era compromisă. De unde până atunci ceilalți profesori îl invidiau pe Sándor că ce bine știu elevii la el, acum el trebuia să se scuze: „Anul întreg m-am necăjit cu ei, dar asta e clasa cea mai rea...”

așa-i că tu vrei să fii maghiar?! – Da, domnule profesor, răspunse românul radios. – Bine, stai jos, îi zise Vitus și îi scrise nota 4 în carnet.¹

– Vine Tokaji, striga elevul care pândea din ușa clasei venirea profesorului de matematici, pe care le propunea acesta din clasa a IV-a, când începea algebra, până în clasa a VIII-a. Tokaji venea, când era cazul, cu compasul în mână și foarte precaut, fiindcă era miop. Asta îl făcea, poate, și extrem de nervos. Nu avea stofă de profesor, fiind mai întâi înscris la Politehnică; nu era deloc comunicativ, prin urmare nu era nici pedagog. Metoda lui era să dicteze regula și apoi s-o ilustreze la tablă. Toate acestea erau scrise de elevi în caiete și trebuiau reproduse de acela care avea nenorocul să fie strigat la lecția următoare. Dacă un elev care încă nu cunoștea metoda lui Tokaji era strigat și mergea la tablă, așteptând să i se pună întrebarea care nu i se mai punea, aștepta cât aștepta, și el și profesorul, apoi deodată își auzea: „Mergi la loc!” În zadar protesta bietul elev că nici măcar nu a fost întrebat, era alungat cu vorba: „Nu știi nimic, dobitoc sălbatic!” Mai era și pălmuit. Din cauza aceasta, o dată, în clasa a IV-a, am făcut o grevă de o zi, la inițiativa colegului Petru Groza. Umarea a fost o excursie până la Simeria! Se poate închipui ce simpatice ne-au fost matematicile cu Tokaji; de unde în primele trei clase – ca și în cursul primar – străluceam la matematici, la algebra lui Tokaji am ajuns abia în clasa a VI-a să iau nota primă.

Despre acest profesor, miop și distrat, se povestea următoarea anecdotă. Mergând pe stradă, se întâlnește cu un bivol.

- Pardon, zice el, dându-se la o parte respectuos.

Continuând drumul, întâlnește o doamnă, îmbrăcată în negru.

- Ce dracu, răbufnește el atunci, numai cu bivoli te întâlnești aici! ...

---

¹ Notația se făcea de la 1 (nota cea mai mare) la 4.

Cel mai înfricoșător profesor era – așa ni se povestea, cel puțin – titularul catedrei de istorie, Jánesi. Grozav ce îi bătea pe elevi. Noi am scăpat de el, fiindcă l-a răpus o boală de nervi. L-am avut președinte al comisiei de examen la clasa a III-a, dar când ar fi fost să cădem pe mâna lui în clasa a IV-a, a ajuns la sanatoriu.

Profesorul de limba maghiară și de limbi clasice era Dr. Iosif Dosza, pe care noi l-am avut în a III-a la gramatica și sintactica sistematizată a limbii maghiare, un studiu destul de greu, fiind o rămășiță a vechiului sistem cu „gramatica” și „sintactica classis”. Profesorul avea o fire deschisă, comunicativă. A povestit de multe ori cum a învățat el ungurește de la mine, un copil valah. Făcusem o lucrare extemporală și când a venit cu lucrările corectate, m-a întrebat:

- Măi, Brînzeu, de unde ești tu? – I-am spus. – De unde știi tu cuvântul *böllér*? – L-am citit în *Néplap* (era o gazetă populară, editată de guvern în mai multe limbi, care venea la noi la Primărie în românește și ungurește).

Mai târziu, la întâlnirea de 10 ani ne-a povestit că el nu știa acest cuvânt și, citindu-l în lucrarea mea, a mers imediat la bibliotecă și a consultat *Dicționarul dialectical*; a găsit că înseamnă „măcelar de ocazie” (eu scriind despre tăiatul porcilor în vacanța Crăciunului).

Aceasta ar fi galeria profesorilor mai bătrâni.

Cu cei mai tineri isprăvim mai repede. Ei erau de regulă suplinitori, recrutați fie dintre licențiații facultății, fie dintre absolvenții de Teologie, care ne părăseau de îndată ce puneau mâna pe o parohie. Astfel, Lacze Moise, care ne-a propus istoria în clasele IV-VI, a ajuns paroh I la Orăștie, altul, Kovács, care ne-a propus maghiara în clasa a II-a, a fost ales la Turdaș, considerată pe atunci cea mai bună parohie calvină; un al treilea, Marc Emeric, la istorie în clasa a III-a, a ajuns nu mai știu pe unde. Iuliu Sükösd, fostul diriginte și cu latina în clasa a I-a, și-a luat după aceea capacitatea și a devenit titular, dar nu a trăit mult. În clasa a II-a l-am avut la latină pe un slovac cu

frumosul nume maghiar de Bátor. Titulari erau: Halmágyi Anton, cel cu geometria descriptivă și cu desenul (clasele I-IV), Francisc Firtos, cu gimnastica în toate clasele, Eugen Makai cu cântul și muzica în clasele I-IV, trecut apoi la Școala Normală de Stat din Deva. Mai târziu au venit ca titulari Dr. Alex. Nagy, despre care am vorbit mai sus, Dr. Martin Szabo cu istoria în clasele VII-VIII și Dr. Béla Tankó, cu filozofia în clasa a VIII-a. Acesta din urmă făcuse studii în Anglia, era foarte manierat și de o inteligență scilicet. Era aderentul profesorului Böhn de la Cluj, care, în lucrarea sa filozofică *Omul și lumea lui* (*Az ember és világa*), pretindea că împacă în chip norocos criticismul lui Kant cu pozitivismul lui Comte. Tankó a ajuns profesor la nou înființata Universitate din Debrețin, iar noi am părăsit liceul cu bunele impresii lăsate de el în ultimul an.

Învățământul și disciplina

Învățământul era mai mult teoretic decât practic, cu tendință spre clasicism. Cantitativ, se învăța mai puțin, dar calitativ mai bine decât astăzi. Nu lipsea intuiția la fizică și la științele naturale, școala dispunând de un laborator și de muzeele necesare. Studiile erau: religia în toate clasele câte 2 ore; limba maghiară în I câte 5 ore, în II câte 2, în III și IV câte 4, în V-VIII câte 3 ore; latina în I-V câte 6, în VI-VII câte 5, în VIII câte 4 ore; greacă în V-VII câte 5, în VIII câte 4 ore; germană în III câte 4 ore, în IV-VIII câte 3 ore; istorie în III-VIII câte 3 ore; geografie în I-II câte 3, în III câte 2 ore; științele naturale în I-II câte 2, în IV-VI câte 3 ore; fizica în VII-VIII câte 4 ore; matematici în I-II câte 4, în III-V câte 3, în VI câte 4, în VII câte 3, în VIII câte 2 ore; geometria cu desenul în I-II câte 3, în III-IV câte 2 ore; gimnastica în toate clasele câte 2 ore; cântul în I-IV câte 2 ore; filozofia în VIII câte 3 ore la săptămână.

După noi s-a introdus un studiu suplimentar pentru aceia care nu doreau să învețe limba greacă; dar deja pe vremea noastră s-a ușurat bacalaureatul la latină și la greacă prin aceea

că la scris nu se traducea în, ci din respectiva limbă. Materia se făcea sistematic, de exemplu la limba maghiară în clasa a IV-a se făcea stilistica, în a V-a retorica, în a VI-a poetica, în a VII-a și a VIII-a istoria literaturii. Se învăța mult pe de rost. În *Anuarul* din 1902-3 se spune că s-au învățat pe de rost în clasa a I-a 31 poezii, iar în clasa a III-a 20 poezii la limba maghiară. În clasele superioare se făcea multă lectură, dar nu ca astăzi, când profesorul dă ordin copiilor să studieze pe Neculce ori pe nu știu ce autor, fiindcă se cere la bacalaureat, iar copiii caută nu numai în tot orașul, ci în toată țara în zadar, că nu găsesc autorii respectivi. La noi, școala îi punea fiecărui elev autorul în mână, iar elevul, firește, restituia cartea când urma darea de seamă.

Se făceau și lucrări scrise, lucrări în clasă, cum le-am zice astăzi sau extemporale, dar numai la limbi și la matematici. La limba maghiară se făceau în clasele superioare și lucrări de casă, cum se zicea pe atunci, asupra unor teme ce figurau ulterior și în *Anuar*. Ele se mai și repetau după câțiva ani. Lucrându-se acasă, elevii erau în măsură să se ajute unii pe alții. Cei mai buni le făceau și în două-trei ediții. Eu i-am făcut unui prieten o asemenea lucrare chiar la facultate fiind. Dar, de regulă, profesorul era în clar cu elevii săi. Dovadă întâmplarea următoare.

Profesorul Dr. Dosza avea un frate în clasa a VII-a, un băiat cam slăbuț, care lua tot nota 4 la lucrări. O dată se pune fratele profesor și-i face el lucrarea. Când colo, tot nota 4. Atunci Dosza îl întreabă pe profesorul Csürös:

- Bine, colega, înțeleg să-i dai fratelui patru pe lucrare, dar mie? ...

- Cum ție? ...

- Așa, că lucrarea din urmă a fost făcută de mine!

- Parcă am știut, răspunse Csürös.

La anumite teme elevii aveau dreptul să ceară explicații și, de regulă, le primeau. Ce face o dată șiretul de Vitus, în clasa a IV-a? I-am reamintit la începutul lecției că e vremea să ne dea tema. A tot amânat-o, până a sunat clopoțelul. Atunci ne-a scris tema pe tablă și a ieșit în fugă. Noi am rămas gură căscată.

Tema era o maximă în versuri: „Oricât vei fi învățat cum se face bine un lucru, ce folos dacă nu îl deprinzi prin faptă?” – Altă dată, profesorul Deák, la o lucrare de clasă, începe să ne dicteze rugăciunea „Tatăl nostru”. Unii dintre noi priveau mirați.

- Scrieți, netrebnicilor!

Și am scris-o până la sfârșit. Acum urma să o traducem în grecește. Am făcut-o, cum am știut noi mai bine. Dar ne-a adus textul corectat după cel din Noul Testament, care diferă puțin de limba clasică.

Lucrările și răspunsurile elevilor primeau note. Acestea nu se introduceau în catalogul clasei, care nu servea decât pentru materia lecțiilor și pentru absențe, ci se introduceau în carnetul pe care fiecare profesor îl avea asupra sa.

Notele erau: 1 (eminent sau foarte bine), 2 (bine), 3 (suficient), 4 (insuficient sau rău). Nota ultimă se numea și „secundă”, de pe vremea când erau numai două calificative: *primae classis* și *secundae classis*.

Nu discutăm aici oportunitatea aceasta a notelor la elevi: dacă e mai bine cu puține ori cu multe cifre. La noi în România au fost zece cifre, iar în alte țări 20. Dacă e vorba de subtilități, nu ajung patru note nici în sistemul maghiar. Profesorul Csürös avea pe lângă cele patru note și nota 0 și 00. Dar toți profesorii puneau și note intermediare între două cifre: 1-2, 2-3, 3-4. Alții le mai puneau și invers: 2-1, 3-2, 4-3. În acest chip ieșeau și pe vremea noastră zece note. Am citit însă că sunt profesori maghiari care au chiar 20 note¹.

S-a discutat mult oportunitatea – din punct de vedere pedagogic – a notării cu cifre. Nu intrăm în această discuție, dar reproducem din articolul la care ne referim, al revistei maghiare *Religio*, câteva rânduri, care descriu o situație pe care noi am simțit-o de atâtea ori:

Parcă văd, și în această clipă, în fața mea pe domnul profesor cu ochelari. Băieții, reținându-și răsufllarea, pândesc

---

¹ *Religio*, Budapesta, nr. 25, 1911, p. 443.

cum întoarce filele acelei groaznice cărțicele cu mâna țeapănă, nervoasă. Trec poate minute până ce se aude un nume. Parcă văd cum întinde profesorul impacient mâna după cartea aceea groaznică, dacă elevul gândește mai încet ori se împiedică.

- *Numaidecât te scriu.*
- *Imediat te pun la loc.*
- *E gata cu tine ...*

Și bietul elev știe, cu prețul unor experiențe triste, că acea carte cu cifre e Sfânta Scriptură... Că acest singur răspuns e decisiv pentru viața lui școlară. Ori cel puțin până la proxima admonestare. Și poate și după aceea. În zadar va ști cu altă proximitate ocazie aceeași unitate din materia de învățământ ... urma acelei cifre întunecoase nu se mai poate șterge ...

*

Nu se calcula media notelor. La „clasificația generală” (*általános osztályzata*), în loc de media generală, cum se face la noi, se pune nota cea mai mică dacă aveai două de acest fel, în afară de cazul în care aveai nota „insuficient”, din care era destulă una ca să-ți califice întreaga clasificație (găsesc un elev în *Anuar*, care are șapte 1, trei 2, un singur 4, și clasificația generală e 4, pe când media i-ar fi fost cu totul alta). La certificatul de bacalaureat, studiile din materiile la care nu ai dat bacalaureat primeau nota avută în ultimul trimestru; astfel am ajuns să am eu, ca un defect de frumusețe, nota 2 la geografie, nota avută în ultimul trimestru al clasei a III-a, după ce, până atunci, am avut opt trimestre de-a rândul numai nota 1. Am avut ghinionul ca la urmă directorul să mă pună să arăt compoziția locomotivei, pe care el ne-a explicat-o fără ca ea să fie în carte și fără să avem nicio ilustrație.

Examenele erau hotărâtoare pentru notele elevilor. Pentru fiecare clasă era desemnat un președinte al examenelor. Erau ascultați toți elevii. Abia când am ajuns în clasa a VII-a s-a introdus regula ca să fim ascultați numai aceia care trebuiau să-și întreprindă nota. Aflând noi de aceasta, ne-am dat seama că ar

fi bine să știm care dintre noi va fi ascultat și care nu, astfel ca aceștia din urmă să nu se pregătească degeaba. Am introdus deci un coș în hornul ce servea la captarea gazelor de la cabina chimică (era un horn larg, cu ușiță spre coridor), ca să asculte prin ventilator ce hotărăște conferința profesorilor¹. Apoi ne-am văzut liniștiți de treabă. La examen au fost ascultați cei stabiliți în conferință. Când s-a isprăvit cu ei și președintele a voit să ridice ședința, profesorul Csürös a propus să mai fie ascultat unul. Și m-a strigat pe mine! Mai rar așa o surpriză. Deși eram nepregătit, am scos-o bine la capăt spre mulțumirea mea și mai ales a profesorului, care voia să arate (se vede treaba că se comenta și între profesori) de ce găsește el că sunt mai buni la limba maghiară cei doi români decât un elev de pe pustă. Totuși, în clasa a VIII-a, acesta din urmă a fost ales președintele societății de lectură și a terminat cu „foarte bine” și la Csürös!

Religia la cultele neprotestante era predată de respectivii servitori ai cultelor. Numai la ortodocșii români nu se găsea un preot, deși erau vreo doi-trei în Orăștie, ci îl trimiteau pe învățătorul Baicu. Acesta, cum ne spuneau colegii, dădea lecții de naționalism și nu făcea deloc religie. Nu știu cum au dat ei examenul. La noi, îmi amintesc că la examenul de religie venea și directorul și asculta cu multă atenție. Când eram în clasa a IV-a, am răspuns la întrebarea cu cele zece minuni din Egipt; le spuneam de mergea strună, dar deodată m-a întrerupt

---

¹ Hornul acesta și pândirea din el sunt descrise pe larg și interesant în *Albumul colegiului*, op.cit., pp. 87-93, de fostul director F. Görög. După el, coșul, ale cărui dimensiuni se explică prin menirea lui de a servi la captarea gazelor de la cabina chimică cu ocazia experimentărilor din ea, a devenit cu timpul un factor permanent în viața colegiștilor, iar pândirea din el s-a sistematizat după toată regula: băiatul intra prin ușița de la etajul II și, așezat pe o scândură suspendată cu funii, se posta exact în fața ventilatorului. Intrarea o făcea dimineața, până nu era sculată lumea, își ducea merinde cu el și stătea acolo până seara târziu.

directorul: „*Na, halljuk még a hetedik csodát* („Ei, să auzim și minunea a șaptea”)! Am amuțit și numai după multă căutare am mai spus una. Trebuia să găsesc una numaidecât, chiar dacă nu era a 7-a ...

Nouă ne propunea religia protopopul. La început o făcea Ștefan Pop, care nu peste mult timp a plecat la Izvin; a urmat apoi Iuliu Rațiu, care s-a îmbolnăvit în ultimul an. Nici unul, nici altul nu explica lecția. Ștefan Pop ne vorbea el, dar cu multe generalități, fiindcă eram din toate opt clasele laolaltă. Rațiu asculta lecția pe care ni-o dădea, arătându-ne în carte să învățăm de aici până aici. Pe timpul celor două vacanțe ale Oficiului protopopesc, suplinea notarul districtual, parohul din Turdaș, singurul om cu Academia Teologică în afara preoților din Cugir. Regretatul Demetriu Iancu era un om de treabă, cu care m-am împrietinit în cele din urmă; dar, pe lângă că nu ne-a ținut nicio oră de religie, când i-a fost adus catalogul ca să ne pună notele trimestriale, a aplicat un principiu foarte nenorocit: necunoscând pe nimeni, dădea celor din cursul inferior nota 2, iar celor din cursul superior 1. În clasa a II-a, când la toate celelalte materii am reușit să obțin nota 1 (chiar și la geometrie), am avut totuși acest „defect de frumusețe”. Dirigintele m-a tras la răspundere și m-a trimis la părintele; dar el s-a arătat neînduplecat.

Voi arăta mai la vale pentru ce, în clasa a VIII-a, noi, românii, n-am dat examen de religie.

La gimnastică, examenele, cu diferitele exerciții de educație fizică, erau adevărate serbări sportive, la care participa publicul din oraș. Altfel, gimnastica în ultimele trei clase se făcea împreună, elevii fiind împărțiți în patru grupe, sub conducerea câte unui așa-numit *pregimnastic*. În clasa a VI-a eu am fost *pregimnastic* la trupa a 4-a, în a VII-a la a 3-a, în a VIII-a la a 2-a. Aici, la începutul anului, a trebuit să văd foarte legitima indignare a prietenului Petru, care, nu știu din ce motive, fusese repartizat în trupa a 2-a. Profesorul a revenit nu peste mult timp.

În legătură cu cântul și cu muzica, menționez că liceul își avea corul și orchestra proprie, care se produceau la toate serbările școlare.

Disciplina nu era prea riguroasă, colegiile calvine fiind pătrunse de un spirit cât se poate de liberal. Totuși asta nu însemna libertinaj. Orice transgresiune era pedepsită. La solemnitățile de deschidere a anului școlar se citea regulamentul școlii. Acesta suferea de o imprecizie cu privire la fumat: se spunea că „...fumatul e interzis celor din clasele inferioare și în general tuturor celor slabi de constituție”. În practică, aceasta se traducea prin aceea că toți elevii din clasele VII-VIII fumau, iar cei din alte clase nu. Mi se pare că, atunci când am ajuns noi în clasa a V-a, am încercat să dăm o altă interpretare regulamentului, bazându-ne pe aceea că fumatul nu e interzis decât celor arătați mai sus. Era într-adevăr interesant să vezi cum, în pauze, elevii ultimelor două clase – care erau intitulați „domnule” – fumau de umpleau coridorul cu nori gri; când suna de intrare, aruncau jos capetele de țigări, iar elevii mai mici le adunau și le consumau. Nu trebuie să spun că se fuma clandestin. Era niște țigări groase, numite *jeniga*, 2 cu 3 cruceri. Câte una din acestea se împărțea între doi copii. Dar, de multe ori, din aceeași țigară trăgeau pe rând 3-4 copii dornici de a gusta din fructul oprit.

La purtare erau patru note: „bună”, „legală”, „puțin legală” și „rea”.

Transgresiunile se sancționau cu reducerea notei la purtare și cu pedepse. Pedepsele corporale (palmuirea, bătaia la fund) nu se mai practicau decât în chip neautorizat, în clasă ori între patru ochi. Pedepsele legale erau admonestarea din conferință, închisoarea, îndepărtarea din institut, fie prin „*consilium abeundi*”, fie prin eliminare definitivă. Eliminarea pe timp determinat nu se practica atunci cum se practică azi la noi, românii.

Închisoarea nu se mai făcea în carceră, cum era mai demult, ci într-o sală de învățământ, de regulă la etajul superior, fie pe o jumătate de zi, fie pe ziua întreagă. În cazul din urmă

inculpatul ori inculpații stăteau închiși, în zilele de duminică ori de sărbătoare, de dimineața de la 8 până seara la 6, cu o cană de apă. Dar situația nu era deloc tragică. Când mergeau de la internat la cantină, copiii treceau prin fața colegiului și cei închiși lăseau jos, pe fereastră, niște sfori lungi, de care se legau pâinea și carnea în văzul tuturor, lumea amuzându-se de acest spectacol.

Completări, perfecționări, studii facultative

Pe lângă studiile obligatorii, aveam obiecte de învățământ și lucrări facultative, toate cu menirea de a ne completa formația.

Facultativ se învăța limba franceză, desenul artistic, stenografia și scrima. Tot așa erau considerate cântul în cor și muzica instrumentală. Într-o vreme, doi profesori tineri s-au angajat să ne țină cursuri de limba italiană și engleză, dar interesul elevilor pentru ele nu a durat mult. Bineînțeles, toate se propuneau gratis; numai pentru învățământul religios trebuiau să plătească toți elevii neprotestanți câte 2 florini anual pe seama catehetului respectiv.

Lucrări facultative erau socotite și cele de la societatea de lectură sau cele în vederea concursului pentru premii.

În societatea de lectură activau clasele V-VIII. Acolo se declama, se citeau lucrări literare (poezii, schițe, critici, diferite studii), originale ori traduse. Fiecare producție trebuia să fie criticată de cineva, declamările pe loc, iar lucrările scrise într-o ședință viitoare, într-un referat scris. După ce se asculta critica oficială, începea dezbaterea. Era o ocazie foarte bună de a te deprinde cu improvizarea și cu discuția în public.

Firește, în societatea de lectură activau mai mult cei din clasele a VII-a și a VIII-a. Eu, după ce în clasa a V-a am stat câtăva vreme gură-cască împreună cu ceilalți, m-am produs cu o traducere din românește (*Pietrele Doamnei* de Carmen Sylva). Îmi amintesc cum profesorul Csürös, care prezida ședințele, a spus atunci: „Vedeți, noi avem aici atâția români, ce bine ar fi

dacă ar veni mai mulți cu asemenea traduceri, ca să cunoaștem produsele literaturii române. Luați exemplu...” Și aceasta era o dovadă a spiritului tolerant de care era condus acest profesor.

Societatea își avea biroul și comitetul său, format dintr-un președinte elev (președintele activ era profesorul), un secretar, un majordom, un bibliotecar și câte un delegat al fiecărei clase. Ceilalți toți erau din clasa a VIII-a. Când am fost noi într-a VIII-a, a fost o mare luptă pentru prezidenție, primind voturi egale colegii Konya și Tökés, chiar și în balotaj. Profesorul nu a dorit să decidă el și, prin tragere la sorți, a ajuns președinte Konya. Secretar a fost ales Hirsch, dar el s-a retras în cursul anului și am fost ales eu, care până aci eram delegatul clasei. Cu mine se obișnuise lumea atât de mult în clasele a VII-a și a VIII-a, încât la orice producție se uitau la mine dacă nu se prezenta altcineva să facă critica.

Dacă la împărțirea onorurilor în societate românii erau luați în considerare numai în al doilea rând, la muncă nu se întâmpla nimic dacă luau locul maghiarilor. Îmi amintesc că, la o ședință festivă ținută în amintirea celor 13 generali maghiari executați în 1849 la Arad, eu a trebuit să țin dizertația istorică.

Facultative erau și lucrările cu care se prezenta omul la un concurs pentru premii. Ca și la Universitatea din Budapesta, la începutul anului se publicau teme de prelucrat în cursul anului. Ele se prezentau cu numele autorului în plic și se premiau la solemnitatea de încheiere a anului școlar. Asemenea teme se publicau la limba maghiară, istorie, fizică, matematici și filozofie. La celelalte limbi (latină, greacă, germană) te pregăteai cu traducerea și analizarea unui text, la un concurs oral. La limba franceză, științele naturii, desen liniar și artistic, caligrafie, gimnastică, stenografie, cânt și muzică, se împărțeau premiile în baza diligenței din cursul anului. Premiile erau în monede de 10 ori 20 de coroane de aur, iar cele mai mici de câte 2-14 coroane. La lucrările scrise premiul prim era de 40, iar al doilea de 20 de coroane.

(Ca să se vadă ce sumă se putea atinge, voi menționa că în clasa a VIII-a eu am luat un premiu I la limba maghiară și unul istorie de câte 40 de coroane, un premiu I la germană în valoare de 24 de coroane și la franceză în valoare de 6 coroane, un premiul II la latină și unul la greacă de câte 14 coroane, premiul prim în cărți și un premiu pentru activitatea de la societatea de lectură de 10 coroane, în total 148 coroane de aur, plus cărțile. Cazul a fost înregistrat de gazeta *Libertatea* din Orăștie, nr. din 27 iunie 1903).

În fine, completarea studiilor era foarte mult ajutată de biblioteca școlii. Era o bibliotecă literară – distractivă – a tineretului, cu cărți pentru clasele V-VIII și separate pentru I-II și III-IV. Tineretul mai avea și o bibliotecă „științifică”, cuprinzând cărți istorice și științifice. Iar bogata bibliotecă a profesorilor stătea și ea la dispoziția elevilor.

Puțină statistică

Ca icoana colegiului să fie completă, voi reproduce și câteva date statistice, din cele cuprinse în *Anuarul* anului 1902-3.

Numărul elevilor la finele anului era de 300, repartizați în 8 clase, din care în prima erau 79 (cu 2 secții paralele) și în ultima 16.

După naționalitate, erau 216 maghiari, 16 germani, 68 români.

De religie calvină erau 114, luterană 19, romano-catolică 60, greco-catolici 14, greco-ortodoxă 69, unitariană 4, mozaică 30. Aici observăm că cele două religii românești, cea greco-catolică și cea ortodoxă, dau un total de 74 de elevi, deși la naționalitate figurează numai 68 români, ceea ce dovedește că unii dintre ei fuseseră înscriși ca maghiari.

Din Orăștie erau 56, din județul Hunedoara 122, din alte județe 122. Procentul mare al celor din alte județe arată că liceul era căutat de la mari depărtări.

Progresul elevilor la studii nu se prezintă deloc strălucit și are o diagramă ascendentă dinspre cei buni spre cei slabi.

Sunt notați cu foarte bine 30, cu bine 47, cu suficient 115, cu insuficient la un studiu 45, la două 24, la mai multe (repetenți) 39. Nu se obțineau ușor note bune la Orăștie. Odată, o gazetă din Budapesta a publicat o dare de seamă despre locul unde se recoltează mai multe „secunde” (note de „insuficient”) și concluzia a fost că la liceul calvin din Orăștie, anume 46%. În *Anuarul* la care ne-am referit, darea de seamă a directorului spune: „În ceea ce privește progresul la studii al tineretului, îl arată notele publicate în capitolul VI. Dacă luăm în considerare numai proporția insuficienților, cea nu prea favorabilă din anul trecut nu numai că nu s-a îmbunătățit, ci, dimpotrivă, s-a înrăutățit. Corpul profesoral face tot ce-i stă în putință pentru a asana această situație nemulțumitoare, dar firește, la nivelul clasificării, nu se poate face nicio concesie. În privința aceasta, nu se poate aștepta un rezultat mai favorabil decât de la ambiția crescândă a tineretului și de la o mai mare sârguință a lui, ca urmare a acestei ambiții.” (pp. 75-6)¹

În fine, tot aici dau numărul absolvenților români ai liceului „Kun” din Orăștie, între anii 1867-70 și 1881-1919 (în 1871-80, din motive bugetare, clasele VI-VIII nu au funcționat), după tabloul publicat în *Albumul Colegiului* tipărit în 1925: cifra totală e de 68. În fiecare an au fost câte 1, 2 sau 3 absolvenți, doar în 2 ani au fost 4 și într-unul 5. E interesant că, deși după 1919, nu mai avea rost pentru românii să cerceteze liceele maghiare, totuși găsim doi absolvenți în 1922.

Popasuri într-un drum de opt ani

A doua zi după înscriere, mă trezesc singur, într-o lume nouă. Mai sunt patru zile până la începerea cursurilor. Copiii umblă încolo-încoace, fac gălăgie, se simt bine. Nici eu nu mă simt rău, dar trebuie să-mi văd de treabă. Tata mi-a cumpărat

---

¹ Așa se explică numărul mare de copii aduși la Orăștie de departe, chiar și de la Budapesta. Liceul nostru avea faima unei școli unde se făcea carte în mod riguros.

haine nemțești, dar trusoul? Trebuie să-mi tivesc prosoapele. Mi le-a cumpărat Tata aici la o prăvălie, tăiate dintr-un val. Mama mi-a pus în ladă un ac și ață răsucită de in. Le iau și încep lucrul. Colegii trec pe lângă mine și fac haz, dar nu mă sinchiesc. Așa m-a învățat viața, să-mi văd de toate, să nu mă rușinez de nicio muncă.

Până în 8 septembrie, când încep cursurile, nici la Convict nu se poate lua masa, decât plătind o taxă suplimentară. Ceea ce Tata nu a mai făcut (erau 40 de crăițari pe zi), căci aveam atâtea merinde, dar nu s-a gândit că nu-i merge bine unui copilul numai cu mâncăruri seci, timp de 6-7 zile, de când e plecat de acasă. În ziua a 5-a mi s-a făcut lehamite, un dezgust cu care a trebuit să mă lupt din greu până a venit sorocul să primesc mâncare, ca și cum aș fi fost în ziua de Paști după un post îndelungat!

Nu m-am gândit că mai pot avea și alte neplăceri. De pildă, nu aveam lenjerie de pat. La noi, pe Jiu, patul era așternut cu o pătură de lână, pusă peste fân, iar ca acoperitoare servea o altă pătură, mai grea. Aici, la Orăștie, mi-a umplut Tata o saltea cu paie, așa că de pătură dedesubt nu aveam nevoie, ci doar de pătura superioară, pe care mi-am adus-o împreună cu pernița ce o aveam și la Hațeg. Aceasta era îmbrăcată, dar nu înțelegeam nevoia cearșafurilor, când noi ne schimbam lenjeria corpului. Dar „seniorul” nu era de acord și nu peste mult timp a început să controleze paturile! Ce să-i faci? A trebuit ca părinții să-mi facă rost și de cearșafuri. E drept însă că la mine nu a găsit „seniorul” atâta murdărie câtă a găsit la colegul din patul superior, căruia i-a și anunțat părinții.

Altă dată s-a auzit un ordin: toți elevii să aibă perie de dinți. Nu mai văzusem așa ceva. Câțiva colegi m-au tras și pe mine după ei să mergem să cumpărăm. De unde? Colea, de la farmacie. Și am cumpărat perii de dinți de la farmacie, cu 20 de crăițari bucata, în loc de 10, cu cât se găseau la alte prăvălii.

*

Prima iarnă la Orăștie m-a învățat lucruri noi. Elevii se băteau cu zăpadă în curtea liceului. Cei ai claselor cu pereche și cei ai claselor fără pereche formau două tabere distincte și începeau bătaia, care în timpul pauzelor dura mai puțin, dar în timpul liber se ducea până la ultima răsufare. O altă distracție colectivă a iernii era patinajul. În acest scop se mergea la lacul din hotarul Orăștiei, numit „Soimuș” („Somoștau”, de la *Solymosto*, cum era la Blaj „Chereteul” de la *Kerete*). Cei cu patine mergeau la patinat, iar cei ca mine la căscat gura. Acolo am văzut eu pentru prima dată patine.

Din garderoba mea lipsea paltonul de iarnă, fiindcă vara, când mi-a cumpărat Tata hainele nemțești, paltonul nu era actual, deși nici acum nu-i simțeam nevoia. A fost o surpriză pentru mine când într-o zi îmi aduce poșta un pachet cu un palton de iarnă. Astfel, părinții mei îmi trimiteau mereu pachete de acasă, cu ceva gustări și au păstrat acest obicei și când eram la Facultate, cu toate că la Seminarul Central din Budapesta se trăia tare boierește. Dintre bunătățile trimise nu lipsea niciodată o sticlută cu țuică.

În 5 decembrie era și este încă târgul Sfântului Nicolae la Orăștie. În primul an, mă trezesc dimineața cu ambii părinți la ușa camerei. Era încă întunec și i-am lăsat să se așeze în coridor până se termina meditația, numită „silențiu”. Când a sunat clopoțelul și au alergat elevii la dejun, Mamei – cel puțin așa povestea ea – i s-a întunecat vederea la atâta puzderie de copii ce ieșeau din toate camerele.

În aceeași zi s-a afișat că, din cauza epidemiei de scarlatină, școala se închide și toți elevii pot să plece în vacanța de Crăciun, al cărei sfârșit se va anunța ulterior. Am plecat cu părinții acasă și am avut vacanță mai bine de o lună. Nu a fost deloc rău.

Dar rău a fost că, apropiindu-se Paștile, ni s-a comunicat că, pentru a reface pierderea din iarnă, vacanța se suprimă și nu vom avea liber decât cele două zile de sărbătoare. Am scris acest lucru părinților, cu toată resemnarea. Când colo, în dimineața de Sâmbăta mare mă trezesc cu Tata la Orăștie.

- Dragă, spuse el, am venit să te duc acasă de sărbători. Cum să petreci tu Paștile aici, fără noi și noi fără tine? ...

Seara am plecat, dimineața am fost acasă, am petrecut cele două zile în aceea fericire a sărbătorii, pe care nimic nu ne-o putea oferi nicăieri, iar a doua zi seara am plecat singur înapoi. Dacă plecai seara la 8 din Vulcan, la 9 erai la Petroșani, acolo așteptai până la miezul nopții, la 4,30 erai în Simeria, la 6 plecai din Simeria și numai bine ajungeai la Orăștie la 8 ca să intri în clasă. Dar vai, așteptând trei ore în vremea târzie a nopții, oricine ar adormi, nu numai un biet copil de 12 ani cum eram eu. Mă trezesc de zgomotul publicului care mergea să cumpere bilete, apoi în vagoane. Mă duc și eu somnoros la casă și cer un bilet pentru Subcetate. Dar când mi-l întinde, mă trezesc că eu nu mai merg la școală la Hațeg, ci la Orăștie. Încep să plâng și-i spun casierului necazul; acesta îmi ia înapoi biletul și-mi dă altul, contra diferenței pe care i-am înmânat-o.

La sfârșitul anului nu a mai venit Tata să mă ducă acasă. Am plecat singur, cu lada în care aveam lucrurile (un cufăr de lemn așa cum au recruții la noi) și o duceam când în mână, când pe umăr. Gara era la vreo 2,5 km depărtare. După o vreme, nemaiputând duce bagajul, am scos din ladă ceva lenjerie, am legat lada cu ea și am tras-o după mine. Colegii din omnibus ori din trăsură care treceau pe lângă mine tare se mai minunau. Dar așa am ajuns la gară și apoi acasă.

Un caz similar mi s-a întâmplat când eram la Hațeg. Plecam singur într-o vacanță de Paști. Gara era la 4,5 km depărtare (la Subcetate). Pe la jumătatea drumului mă ajunge din urmă o trăsură cu coviltirul ridicat. Neavând bagaje, m-am agățat de arcul trăsurii și m-am lăsat dus așa, până la gară. Cum peste noapte plouase, am călcat în toate băltoacele din drum, alergând cu trăsură fără să văd drumul. Găsind la gară niște cunoscuți, am luat bilet numai până la Merișori, ca de acolo să trecem peste Dealu-Babii, acasă; dar vai, ce chin au fost cei 13 km pe jos. Am ajuns acasă tot frânt, iar ghetele îmi erau puzderie.

*

Am vorbit mai sus de bătaia cu zăpadă. Această nobilă îndeletnicire de ocazie nu avea nimic de a face cu lupte de alt gen. Spiritul războinic era, se vede, în tradiția colegiilor din Ardeal. Renumitul romancier maghiar Jokai are o povestire intitulată *Cele două sălcii de la Aiud*. În aceasta se spune că elevii colegiului de acolo s-au luat la bătaie cu „lobonții” (trupe incursioniste austriece¹) și doi tineri i-au urmărit pe cei doi conducători ai acelora, omorându-i lângă un pârâu. Au împlântat parii de salcie cu care i-au ucis lângă apă și din ei au crescut două sălcii puternice. Povestea e cam fantastică (cum sunt toate ale lui Jokai), fiindcă luptele între lobonți și curuți, mi se pare că nu se dădeau în interiorul Ardealului, ci în Vest și în Crișana, iar salcia cu siguranță nu trăiește 150 de ani. Dar faptul că vremile războinice din trecut și-au imprimat caracterul lor și asupra sufletelor tinerești de la școală o poate dovedi și tradiția de la Orăștie.

Antagonismul la Orăștie între sași și maghiari, adică între luterani și calvini, se remarcă de mai de multe ori în istoria Colegiului. Până la începutul secolului al XIX-lea, aceste confesiuni surori aveau o biserică comună. Dar în timp ce calvinii țineau serviciul divin, luteranii trăgeau clopotele să-i conturbe. O dată, preotul maghiar a pus niște elevi să-i tragă jos din turn pe clopotarii sași și să-i bată bine. În urma reclamației sașilor, Comitele săsesc a ordonat demolarea edificiului școlar și alungarea elevilor din oraș. Dar cetățenii maghiari înarmați s-au opus la executarea ordinului.

Când în 1847 s-a hotărât ridicarea unei noi clădiri în locul celei vechi, total degradate, a fost vorba de un alt teren,

---

¹ Pe vremea luptelor purtate de principii ardeleni maghiari cu împărăția Austriei, trupele imperialiștilor purtau numele de „lobonți” (cuvânt deviat de la *lauf* „Hans” = „fugi, Ioane!”), iar acelea ale ardelenilor se numeau „curuți” (de la *crux*, fiindcă aveau o cruce cusută la uniformă). De fapt, lumea „curuților și lobonților”, care a durat sub principatele lui Bethlen, Rákoczi, Bocskai și Tökölyi, a fost o lume de groază și de mizerie.

mai spațios și mai potrivit din toate privințele. Totuși epitropia școlii a rămas la vechiul teren, între altele și pentru ca aici, lângă biserica luterană, să le scoată cu asta ochii sașilor¹. Dar a trebuit să dea toate garanțiile de despăgubire pentru cazul în care apăreau stricăciuni din cauza pietrelor aruncate de copii în biserică.

În 1850, Consiliul orășănesc compus din sași a propus ca școala aceasta, nemaiputând fi susținută de calvini, să se prefacă în cazarmă².

Tradiția era ca elevii colegiului maghiar să se bată cu sașii (nu cu românii) și cu ucenicii. Sașii aveau școala lor primară (liceul îl aveau la Sebeș-Alba), deci nu aveau combatanți decât pentru clasele inferioare de la noi. La fel și ucenicii. Ciocnirile se întâmplau pe câte o stradă laterală, seara pe întuneric, și nu erau așa de grozave; de regulă, partea mai slabă o lua la fugă. Dar se mai întâmpla ca, de la etajul colegiului, să se arunce cu pietre în ferestrele școlii săsești, care era vis-à-vis. Asemenea cazuri erau urmate de o anchetă, iar pedepsele erau aspre.

În legătură cu aceasta îmi amintesc că era pe acolo un evreu cu barbă mare, care trecea adeseori pe dinaintea colegiului. Copiii strigau de la etaj: „Rosner, mușcă barba!” Evreul se înfură, intra în colegiu, făcea scandal, dar în zadar. Chiar și pe stradă îndrăzneau copiii să strige după el, dar de la o anumită distanță, aceleași cuvinte românești: „Mușcă barba!” Rosner se lua după ei, dar de obicei îi scăpau. Era numai vina lui: de ce se sesiza?

*

Dotată cu elevi de toate categoriile, clasei noastre nu i-au lipsit nici elementele războinice.

---

¹ „Exista o veche dușmănie tradițională între elevii maghiari și sași”, scrie în *Amintirile* sale un fost elev (Dr Löte) în *Albumul Colegiului*, pp. 47-48. Și ele arată cum, odată, sașii au declarat război și s-au făcut pregătirile cu bastoane și cu marșuri militare. Ziua fixată era o Duminică. Lupta a avut loc în toată regula și sașii au fost bătuti.

² Vezi Doșa, op.cit., pp.32-33, 75, 79.

Într-o seară, în camera nr. 8, somnolența silențiuului fu brusc întreruptă de sunetul unei palme¹. Toți privim în partea de unde venea zgomotul și *primarius*-ul îl întreabă pe Petru:

- De ce i-ai dat o palmă lui Serestély?
- Pentru că mi-a zis *güzü*, răspunde Petru.
- Măi, zice *primarius*-ul către cel pălmuit, acum dă-i

înapoi palma.

Serestély, un băiat molatec, atinge foarte blând obrazul lui Groza. *Primarius*-ul, nemulțumit, îi spune: „Așa știi tu să dai palme?” și, adresându-se din nou lui Groza, îi spune: „Ia arată-i tu, cum trebuie dată o palmă!”

După ce Petru îi mai trage o palmă strașnică celui alt, *primarius*-ul îl întreabă: „Dar tu știi ce înseamnă *güzü*?”

- Nu, răspunde Petru.
- Atunci de ce l-ai lovit?
- Pentru că m-a batjocorit ...

Cuvântul *güzü* înseamnă un biet animal inofensiv, cu care nu te poate batjocori nimeni.

Românește i-am zice „șoarecele pământului” (*Spitzmaus*). Oare nu tot așa se bat oamenii și națiunile, chiar fără să știe de ce?²

Cum am mai arătat, cu Petru Groza m-am înfrățit mai tare, pe viață. Așa s-a făcut că în vacanța de culesul viilor a

---

¹ Povestirea ce urmează este comentată în Pia Brînzeu, „Texte în oglindă: Petru Groza/ Nicolae Brînzeu”, *Orizont*, XV, nr. 5, 22. V. 2003, pp. 8-9 (nota mea, P.B.).

² Îmi amintesc de un caz similar, întâmplat tot pe vremea maghiară, în Brașov. Venit cu personalul de la București, un cetățean român avea ceva diferend cu conductorul maghiar și românul, neștiind ungurește, se adresează unui domn, pe care îl vede la geamul vagonului: - Domnule, spune-mi, te rog, un cuvânt aspru în limba lui, ca să-l înjur să mă înțeleagă. Domnul respectiv, profesorul și compozitorul Iacob Murășan, privind înspre oraș și văzând coșul fabricii de postav, îi spune: - Posztogyár (fabrică de postav)! Atunci românul se năpustește asupra conductorului maghiar: - Domnule, ești postoghiară, înțelegi d-ta? Pos-to-ghiară, postoghiară..., pfui, să-ți fie rușine, postogh... Conductorul maghiar a râs, ca de altfel toată lumea care era de față.

anului al III-lea am mers la el, la Băcia. Acolo ne-a primit mătușa ca pe doi copii ai săi.

De acolo am mers la Petreni, unde doamna preoteasă Bobeiu era tot o mătușă de-a lui Petru. Trăia încă și bătrânul preot Bobeiu, o figură venerabilă, alături de tânărul preot Bobeiu, un om atât de prietenos. Dar vreau să eternizez aici portretul doamnei Asinefta Groza-Bobeiu.

Avea un suflet de poet, care își turna în versuri duioase sentimentele delicate pe care i le trezea viața de toate zilele, natura cu frumusețile ei ori frământările neamului. La aceste frământări a înțeles să participe ea de tânără fetiță, fiind din această cauză chiar purtată de jandarmi. Dar ea nu scria pentru publicitate. Târziu, după aproape 40 ani, nepotul ei, Petru, punând mâna pe teancul cu manuscrise, a scos un volumaș intitulat *Comori ascunse*¹, în care au fost publicate doar 45 de poeme din cele peste 300. Iată *La procesul Memorandului*:

Voi stați deoparte, acuzați
Și-un neam întreg reprezentați.
Respectul lumii meritați,
Dar oare veți fi răsbunați
De-ai voștri frați?

Solie:
Du-te vânt peste Carpați
Și vestește-ai noștri frați

Spune-le dragă, de noi,
Că o ducem în nevoi.

---

¹ Iată dedicația cu care am primit la timpul său acest volum din partea editorului, care în prefață cere scuze mătușii pentru această ultimă ispravă a lui (de a fi scos în vileag comorile ei ascunse): „Prietenului Dr. Nicolae Brînzeu, canonic al Lugojului – în amintirea zilelor din Băcia-Petreni, crâmpie din gândul care se plămădea în vechi cuiburi preoțești din Ardeal, pe vremuri când totul era vis frumos – departe de realizările de azi. Deva, 1929 primăvara, cu vechea dragoste, Dr. Petru Groza, f. ministru.”

Și le spune, spune frate,
Că ni-e dor de libertate.

De n-ar fi ei

De n-ar fi ei așa păgâni,
De-ar fi mai buni și-ar fi creștini,
Am fi pierit de mult, Români!

Dar ei, prin tirania lor,
Deșteaptă-n pieptul nost-un dor,
Și-n asta ni-e scăparea, fraților!

Și iată cum cântă durerea plugarului, într-o epocă de
exploatare nemiloasă, sub titlul *Cetatea cu comori*:

Plecați cu fruntea în țărână,
Bătuți de vânt și arși de soare,
Voi n-aveți noapte, nici odihnă,
Și n-aveți zi de sărbătoare.

Din leagăn înfrățiți cu glia,
Scăldați în valuri de sudori,
Plugari, voi sunteți temelia
Cetății pline de comori.

Priviți atât belșug la masă,
Și casa plină de noroc,
Dar ce folos, la voi acasă
Voi nici la ușă n-aveți loc.

O! De-ar trimite Domnul Sfânt
Peste cetatea rea, urgia,
S-o șteargă de pe-acest pământ,
Dar să-i rămână temelia.

Poezia *Micul viteaz* îi este dedicată lui Petrișor și, deși nu i-a pus anul redactării, suntem siguri că ea îi suna marelui nepot de mai târziu:

Precum vedeți, sunt încă mic,
Dar am un suflet de voinic,
Și am o inimă vitează,
Sentinelă-oi fi de pază.

Și-am să dau peste hotară
Toate liftele din țară ...

Cu multă duioșie mă gândesc la cele două zile petrecute la Petreni. Nu-mi întunecă această duioșie nici incidentul copilăresc ce a impresionat atât de mult sufletul delicat al mătușii. Odată la masă, când ea mă tot îmbia să mă servesc, fiindcă eram un băiat modest și sfios, Petru a început să se bată cu mine, strigând: „Mânâncă!” Sărmana mătușă încerca să împace conflictul și să mă consoleze, vorbind multă vreme după aceea despre el.

Mai târziu, Petru povestea fără nicio rezervă că eu aș fi căutat să mă răzbun prin aceea că, pregătindu-ne lecțiile în comun, ori de câte ori era nevoie să-i explic ceva la matematici ori la fizică, îi puneam condiția să mă lase ca mai întâi să-i dau un pumn în spate ori să-l trag de păr. Se pare că-mi aduc aminte de așa ceva, dar nu o făceam ca răzbunare, ci ca mnemotehnică!

Excursia de la Băcia-Petreni s-a terminat în felul arătat la începutul acestui volum.

Tot în anul al III-lea, am mai făcut o ispravă: o încercare gazetărească. Câțiva dintre noi ne-am hotărât să scoatem o revistă. Cel mai îndrăzneț, Otto Roth, s-a constituit în prim-redactor-editor, eu cu Hirsch în redactori, iar Ion Florean (fiul magistrului poștal din Lupeni, despre care nu mai știam nimic din clasa a IV-a) în administrator. Nu știu cum am ajuns eu în această ilustră societate, dar bănuiesc că pe motivul că era nevoie de brațe de muncă. Dar, așa, am făcut primul pas spre o activitate care mai târziu avea să-mi fie foarte dragă, trecându-mă